

MUSSOLİNİ’NİN “DÖRT GÜÇ PAKTI” PROJESİ VE TÜRKİYE’NİN SİYASAL EYLEMCİLİĞİ*

YETER MENGEŞ**

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulmuş olan “Versay Sistemi” mevcut sorunları ortadan kaldıramadığı gibi yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünya ekonomik krizinin etkilerinin Avrupa’yı kasıp kavurduğu, silahsızlanma konferanslarının başarısız olduğu, Japonya’nın Mançurya’yı işgali ile Milletler Cemiyeti’nin etkisizliğinin iyice anlaşıldığı bir ortamda; revizyonist İtalya’da Faşist Başbakan Benito Mussolini tarafından “Dört Güç Paketi” projesi ortaya atılmıştır. Mussolini’nin projesinin amacı; aralarında yaşamsal sorunlar bulunan İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya’yı bir araya getirerek Avrupa’da ülkeler arasında hiyerarşik bir düzen, bir çeşit “direktör yönetimi” oluşturmak, Milletler Cemiyeti’ni işlevsizleştirmek, Avrupa ve Dünya meselelerinde böylece söz sahibi olmak ve Sovyetler Birliği’ni Avrupa dışında tutarak komünizmin yayılmasına engel olmaktır.

Mussolini’nin bu projesi, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı esnasında benzer bir durumla karşılaşan ve Lozan Barış Antlaşması ile modern sınırlarını elde eden Türkiye Cumhuriyeti’nde büyük bir endişe meydana getirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, bu projenin ortaya çıkmasından itibaren engellenmesi yönünde direktifini vermiştir. Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey’in Sovyetler Birliği ve Romanya Dışişleri Bakanları ile yaptığı çalışmalar neticesinde başlatılan bir inisiyatif ile Sovyetler

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Committee approval in this article.

** Dr. Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/TÜRKİYE, ymenges@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-2767-9311

Birliği Dışışleri Bakanı Maksim Litvinov'un "Mütecavizin Tarifi" kriterleri çerçevesinde, Londra'da, Türkiye'nin dahil olduğu iki ayrı antlaşma imzalanmıştır. Baltık Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar olan coğrafyada yer alan ülkeleri bir araya getiren bu antlaşmalar, "Dört Güç Paktı"nın uygulamaya geçirilmesi tehlikesi karşısında, Dünya barışı adına en önemli engeli oluşturmuştur.

Bu çalışmada; Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesinin ortaya çıkışı ile bu projenin uygulama safhasına geçirilmemesi için Türkiye tarafından ortaya konan dış politika ve bu süreçte izlenen diplomatik faaliyetler ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dört Güç Paktı, Litvinov, Mussolini, Mütecavizin Tarifi, Tevfik Rüştü.

MUSSOLINI'S “FOUR POWER PACT” PROJECT AND TURKEY'S POLITICAL ACTIVISM

ABSTRACT

The “Versailles System”, which was established after World War I, could not eliminate the existing problems and caused new problems. In an environment where the effects of the world economic crisis ravaged Europe, the Disarmament Conferences were unsuccessful, and the ineffectiveness of the League of Nations was understood as a result of the Japan's occupation of Manchuria; in revisionist Italy, the “Four Power Pact” project was launched by Benito Mussolini, the Prime Minister of the fascist government.

The aim of Mussolini's project is; bringing together Italy, England, France and Germany with vital problems among them, creating a hierarchical order among countries in Europe and a kind of “directive management”, to make the League of Nations nonfunctional, thus having a say in European and world affairs and keep the Soviet Union outside Europe to prevent the spread of communism.

This project of Mussolini created a great concern in Republic of Turkey, which faced with a similar situation earlier during World War I and the War of Independence and obtained her modern borders with Lausanne Peace Treaty.

Mustafa Kemal Atatürk gave the directive on the prevention of this project. On the result of Turkish Minister of Foreign Affairs Tevfik Rüştü's work with the Ministers of Foreign Affairs of Soviet Union and Romania, at an initiative was launched with the framework criteria of Maxim Litvinov's “Definition of Aggressor” and it signed two separate conventions involving Turkey in London. These conventions, which bring together countries from the Baltic Sea to the Persian Gulf, constituted the most important obstacle for the name of world peace in the face of the implementation of the “Four Power Pact.”

In this study, the emergence of the Mussolini's “Four Power Pact” project and foreign policy laid down by Turkey not to be passed to the implementation phase of this project and diplomatic activities pursued in this process will be evaluated.

Keywords: Definition of Aggressor, Four Power Pact, Litvinov, Mussolini, Tevfik Rüştü.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avrupa'da diplomasi ve güçler dengesinin bir tarafını teşkil eden Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı imparatorluklarının ortadan kalkmasıyla meydana gelen güç boşluğunun doldurulması ve yeni bir düzen oluşturulması amacıyla galip devletler olan İngiltere, Fransa, ABD, Japonya ve İtalya'nın davetiyle Paris Barış Konferansı toplanmıştır. 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı'nın kararlarına hâkim olan başat devletler, uygulamakta oldukları dış politikaları ve hedefleri birbirinden oldukça farklı ve çelişkili olan ABD, Fransa ve İngiltere'dir. Japonya, Avrupa işlerine uzak durmaktadır. Konferansın diğer davetçi devleti İtalya deyim yerindeyse üvey evlat muamelesi görmektedir. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına öncelik veren ABD Başkanı Woodrow Wilson¹'un bir süre sonra konferansı terk ederek ABD'ye dönmesi sonrasında meydan tamamen Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ve İngiltere Başbakanı Lloyd George'a kalacaktır.

Paris Konferansı'nda mağlup devletlerle müzakere edilmeden alınan kararlar doğrultusunda; Almanya ile imzalanan Versay Antlaşması, Avusturya ile imzalanan Saint Germain Antlaşması, Macaristan ile imzalanan Trianon Antlaşması, Bulgaristan ile imzalanan Neuilly Antlaşması ve Osmanlı Devleti ile imzalanan Sevr Antlaşması² ile Avrupa'da yeni bir siyasal harita ve yeni bir güçler dengesi meydana getirilmiştir. Fransa ve İngiltere'nin güdümünde,

¹ ABD Başkanı Woodrow Wilson, Birinci Dünya Savaşı sona ermeden, 8 Ocak 1918 tarihinde savaş sonrası Dünya düzeni hakkındaki görüşlerini 14 madde hâlinde ABD Kongresi'nde açıklamıştır. Bu maddelerde savaşı ortadan kaldıracak önlemleri ve kendisine göre adil olan sınır düzenlemelerini ortaya koymuş ve büyük küçük tüm devletlerin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini güvence altına alacak uluslararası bir örgütün (Milletler Cemiyeti) kurulmasını önermiştir. Wilson'un bu görüşleri ile Avrupalı müttetiklerinin savaş sonrasında kurulacak sisteme ilişkin görüşlerinin oldukça farklı olması savaş sonrası toplanacak barış konferansını oldukça etkileyecektir. Wilson'un idealist yaklaşımları, Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa sisteminin gerçeklerine uygun düşmeyecektir. Bk. Oral Sander, **Siyasi Tarih, (İlkçağlardan 1918'e)**, 23.Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara 2012, s.386-387.

² Sevr Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı sonrası galipler tarafından hazırlanarak diğer devletlere dikte edilen antlaşmalar arasında en ağır hükümleri içeren antlaşmadır. Bu antlaşma TBMM hükûmeti tarafından reddedilerek uygulanamayacaktır. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlatılan Kurtuluş Savaşı ile kazanılan askerî zafer ve sonrasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türk Milleti aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış olan ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı zannedilen "büyük suikast" çökmüş olacaktır. Bk. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, TDK yay., Ankara 1981, s.561.

kısa süreli ve dar çıkar hesapları doğrultusunda tarihin genel akışına aykırı olarak hazırlanan bu antlaşmalar; Çekoslovakya, Polonya ve Yugoslavya gibi içinde çeşitli azınlık gruplar barındıran yeni devletleri ortaya çıkararak milletler sorununu çözdüğünü iddia etmekte ve savaşın kaybeden tarafına toprak kayıplarından başka oldukça ağır savaş tazminatı ve tamirat borçları gibi hükümlülükler yüklemektedir. Avrupa’da mevcut sorunları çözmekten daha çok bu sorunları sadece belli bir süre için erteleyen hatta yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olan bu antlaşmalarla meydana getirilen “Versay Sistemi”, rekor denilebilecek kısa bir süre içinde çökerek yok olacak ve 1929-1930 yıllarına kadar ancak korunabilen barış, bu tarihlerden itibaren hızla gelişen olaylar sonucunda yerini karmaşaya bırakacaktır. “Savaşı büyük bir direnme ve anlayışla yönetmiş olan İtilaf Devletleri komutan ve devlet adamları, iyi bir barış adamı olmadıklarını ispat etmişler ve ikinci ve daha büyük bir savaşın tohumlarını kendi elleriyle ekmişlerdir³”

Churchill, hatıralarında; savaşın bitiminde bütün Dünya’da artık barışın sürekli hüküm sürmesinin beklendiği iyimser bir havanın hâkim olduğunu, Milletler Cemiyeti girişiminin bu iyimserliğin somut bir yansıması olduğunu, dürüst prensiplerle ve basiretle hareket edilmesi hâlinde insanlığın barış rüyasına kavuşabileceği bir ortamın var olduğunu ancak Fransızlar ile İngilizlerin farklı bakış açılarına sahip olduklarını, sonuçta Versay Antlaşması’nın imzalandığını, bu durumun Fransız Mareşal Foch tarafından son derece isabetli bir kehanetle şöyle değerlendirildiğini belirtmektedir: “Bu sulh değildir, olsa olsa yirmi senelik bir mütarekedir⁴.” Taraflardan hiçbirini yeterince tatmin etmeyen ve gelecekte barış için bir umut vadetmeyen Versay Antlaşması, “savaşlara son veren savaş⁵” olarak empoze edilen Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmaları arasında “barışı sona erdiren barış” olarak değerlendirilmektedir⁶.

Fransa ve İngiltere açısından Avrupa’da en önemli rakip olarak görülen Almanya’ya toprak kayıpları ve sömürgelerini kaybetmekten başka olduk-

³ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih**, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara 1978, s.231.

⁴ Winston S.Churchill, **Çörcil Anlatıyor, İkinci Cihan Harbinin Hikâyesi**, 1. Cilt, 1919-1939, Çev.Ahmet Emin Yalman, Vatan Neşriyat yay., İstanbul 1948, s.12-13.

⁵ H.G.Wells tarafından 1914’de kullanılan bir kavramdır. Bk. H.G.Wells, **The War That Will End War**, Frank&Cecil Palmer, Londra 1914, s.11.

⁶ T.E.Jessop, **The Treaty of Versailles, Was it Just?**, Thomas Nelson and Sons Ltd., Londra 1942, s.147.

ça ağır savaş tazminatı ve tamirat ödemeleri⁷ gibi yükümlülükler de getiren Versay Antlaşması'nın amacı, Almanya'yı başını kaldıramayacak derecede ezmek ve Avrupa güçler dengesini bir daha bozmaya kalkışmasını engellemektir. Versay Antlaşması'nın uygulamaları ve Almanya'ya karşı yaptırımlar konusunda İngiltere ile Fransa arasında derin görüş ve politika ayrılıkları bulunmaktadır. Bu görüş ayrılıklarının Versay Antlaşması'nın ileriye attığı konular olan, tamirat borçları ile silahsızlanma konularında yoğunlaştığı görülmektedir⁸. İngiltere, Fransa'nın Almanya karşısında aşırı güçlenerek Avrupa'ya hâkim olmasından ve bu durumda Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasından endişe etmektedir. Bu durumda en büyük tehdit olarak görülmekte olan Sovyet komünizmine karşı Almanya'nın engel teşkil etmesi mümkün olmayacaktır. Birinci Dünya Savaşı sonunda kıta Avrupası'nda en önemli askerî güç olarak beliren Fransa, bu gücüne rağmen Almanya'dan endişe etmekte, İngiltere ve ABD'den destek bulamadığından, Almanya'nın komşularıyla yaptığı ikili antlaşmalarla kendisini Almanya'ya karşı güvenceye almaya çalışmaktadır⁹. Almanya ise en başından beri "Versay Sistemi"nin kendisini bağlayan hükümlerinden kurtulmak için çalışmalar yapmakta ve antlaşmaların revizyonunu istemektedir¹⁰. Almanya'nın "silahlanmada eşitlik" talepleri ile anti-revizyonist Fransa'nın güvenliğe öncelik

⁷ Versay Antlaşması'nın 231.maddesine göre Almanya, bir harp tazminatı ödemeyi kabul ediyordu. Bu tazminatın miktarı Tazminat Komisyonu tarafından tespit edilecektir. Versay Antlaşması'nın müzakereleri başlayınca; Müttefik devletler, Almanya tarafından sivil halka ve mallarına verilen zararlar, harpte ölen askerlerin ailelerine bağlanacak maaşlar gibi konuların da tazminata eklenmesini talep etmesi sonucunda savaş tazminatı "tamirat borcu" olarak tanımlanmıştır. Almanya'dan savaş sonrasında talep edilen tamirat borçlarının tamamı, 11 Mayıs 1921 itibarıyla 33 milyar ABD doları mertebesindedir. Almanya, ödeme kapasitesinin çok üzerinde olan bu borcun ancak 5.5 milyar ABD doları tutarındaki kısmını ödeyecektir. Bk. Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, 18. Baskı, Alkım yay., İstanbul 2012, s.201-205.

⁸ Kâmuran Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997, s.82.

⁹ **Küçük Antant**: Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tasfiyesiyle toprak kazanan devletlerden Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya'nın bu kazanımlarını güvenceye almak amacıyla aralarında kurmuş oldukları ittifak. Küçük Antant; 1920 yılında Çekoslovakya-Yugoslavya, 1921 yılında Çekoslovakya-Romanya ve Yugoslavya-Romanya arasında yapılan ikili anlaşmalardan oluşmuştur. Fransa 1924 yılında Çekoslovakya ile 1926 yılında Romanya ile 1927 yılında Yugoslavya ile ikili antlaşmalar imzalayarak Küçük Antant'ı kendisine bağlamıştır. Detay için bk. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.236-239.

¹⁰ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, 4. Baskı, Harp Akademileri yay., İstanbul 1987, s.452-454.

veren yaklaşımlarının ortak bir paydada buluşması imkânsız gibi görünmekte ve bu durum başta Fransa olmak üzere diğer devletler arasında büyük bir endişe yaratmaktadır.

Almanya'nın tamirat ödemelerini bir düzene sokan Dawes Planı¹¹'nin kabul edilmesi sonrasında meydana gelen göreceli bir rahatlamanın da etkisiyle Almanya ile komşuları arasında 1 Aralık 1925 tarihinde Londra'da Locarno antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmalardan birisi de Almanya ile Belçika, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında imzalanan ve Almanya'nın batı sınırlarını Versay Antlaşması esaslarında belirleyen bağıttır. Bu sınırlar İngiltere ve İtalya tarafından garanti edilmektedir. “Versay Sistemi”ni zayıflığını da ortaya çıkarmış olan bu antlaşmaların Almanya'nın doğu sınırlarını kapsamaması ve bu durumun İngiltere tarafından kabul edilmiş olması ilginç bir siyasi durum ortaya çıkarmaktadır¹². Fransa, Locarno antlaşmalarının imzalandığı aynı gün, Polonya ve Çekoslovakya ile ayrı ayrı ikili antlaşmalar imzalayarak bu devletlerin Almanya ile sınırları üzerinde garanti vermiştir¹³. Almanya'nın 8 Eylül 1926 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne dahil olmasıyla geçerli olacak olan bu antlaşmalarla geçici de olsa siyasi gerginliğin azalmış olduğu görülmektedir. Ancak bu ortam iki savaş arasındaki yılların “son yanılısamalardan” birisi olarak hatırlanacaktır¹⁴.

Dünya'da genel olarak ticaretin toparlanması ve ABD yatırımları sayesinde 1925-1929 yılları arasında Avrupa'da ekonomik bakımdan iyi bir dönem yaşanmaktadır. Ancak bu durum 1929 yılında ABD'de başlayan ve giderek tüm Dünya'yı saran ekonomik krizin etkilerinin Avrupa'ya ulaşmasıyla birlikte çok uzun sürmeyecek, ekonomik toparlanma sağlam temeller üzerine inşa edilmediğinden refah dönemi kriz karşısında kısa sürede çökecektir¹⁵.

¹¹ **Dawes Planı:** 16 Ağustos 1924 tarihinde Müttefikler ile Almanya arasında imzalanan, Almanya'nın harp ve tamirat borçlarının ödemelerini bir tavan belirlemeden düzenleyen ve ABD'li maliyeci Charles G.Dawes'in adıyla anılan plan. Bu planın kabul edilmesiyle Almanya'nın tazminat borçlarını ödememesi nedeniyle Fransa, Belçika ve İtalya kuvvetleri tarafından işgal edilen Ruhr boşaltılacaktır. Dawes Planı Almanya'ya kredi verilmesini de öngörmektedir. Bk. <https://www.britannica.com/event/Dawes-Plan>. Erişim tarihi: 15.01.2020.

¹² Armaoğlu, **a.g.e.**, s.207.

¹³ Üçok, **a.g.e.**, s.241.

¹⁴ J.M.Roberts, **Avrupa Tarihi**, Çev.Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul 2010, s.626.

¹⁵ Roberts, **a.g.e.**, s.642.

Avrupa'da 1930'lu yılların başında uğraşılmakta olan başlıca meselelerin; Versay Sistemi'nin çözüm getiremediği ve yeni yarattığı sorunlardan çıkmak, Dünya ekonomik krizinin etkilerinden kurtulmak ve Sovyetler Birliği'nin ideolojik ve siyasal yayılmasına karşı çareler geliştirmek olduğu görülmektedir. Almanya'nın ödemek durumunda olduğu tamirat borçları meselesinin bir yola koyulmuş olması, Locarno antlaşmalarının imzalanması, Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üye olması, Briand-Kellogg Paketi¹⁶'nın imzalanması, Milletler Cemiyeti'nde Fransız-Alman görüş ayrılıklarının bir kısmının çözüme kavuşturulması ve refahın genel olarak yükselmesi gibi nedenlerle ortaya çıkan mevcut genel iyimser hava aslında gelecekteki büyük felaketlerin görülmesini engellemektedir¹⁷.

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın da dahil olduğu Avrupa devletleri, Birinci Dünya Savaşı'nı ABD'den borç alarak sürdürebilmişler ve borcun geri ödeme zamanı geldiğinde bunu Almanya'dan alacakları tamirat ödemelerinin gerçekleşmesi şartına bağlamışlardır. Almanya'nın tamirat borçlarını ödemesi ise büyük ölçüde ABD'den aldığı kredilerle ekonomisini çevirmesine bağlıdır. Dünya ekonomik krizi sonrasında ABD kredilerinin kesilmesi ve ABD sermayesinin hızla Almanya'dan çekilmeye başlaması sonucunda, Almanya tamirat borçlarını ödeyemez hâle gelmiştir. Böylece Avrupa devletleri, Finlandiya hariç, ABD'den aldıkları borçları geri ödememişler veya sembolik ödemelerde bulunmuşlardır. 20 Temmuz 1932 tarihinden geçerli olmak üzere ilan edilen Hoover Moratoryumu¹⁸ ile somutlaştığı üzere, Avrupa'da savaş sonrası borç ödeme mekanizması tamamen çökmüş bulunmaktadır¹⁹.

¹⁶ **Briand-Kellogg Paketi:** ABD Dışişleri Bakanı Kellogg ve Fransa Dışişleri Bakanı Briand'ın girişimleriyle 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te; ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Çekoslovakya, Belçika tarafından imzalanan ve "milletlerarası anlaşmazlıkların halli için savaşa başvurmayı yasaklayan ve savaşı millî politikalara vasıta yapılmayacağını" beyan eden antlaşmadır. Toplam katılımcı sayısı 65'i bulan bu antlaşmaya Türkiye 8 Eylül 1928 tarihinde katılmıştır. Bk. Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.136- 137.

¹⁷ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 6.Baskı, Çev.Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1996, s.334-342.

¹⁸ **Hoover Moratoryumu:** ABD Başkanı Hoover tarafından 20 Temmuz 1932 tarihinde ilan edilen ve devletler arasındaki savaş ve tamirat borç ödemelerini bir yıl süre ile durdurulmasını öngören moratoryum. Bk. Arnold J.Toynbee, **Survey of International Affairs 1932**, Oxford University press, Londra, 1933, s.98-100.

¹⁹ Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih, 1919-1939**, Siyasal Bilgiler Fak.yay, İstanbul 1953, s.75-76.

“Versay Sistemi”nin çözemediği sorunların giderek birikmesi, Avrupa Birliği teşebbüsünün başarıya ulaşamaması, silahsızlanma konferanslarından bir sonuç alınamaması ve Milletler Cemiyeti’nin Japonya’nın 18 Eylül 1931 tarihinde başlayan Mançurya işgali karşısında etkisizliğinin iyice ortaya çıktığı dikkate alındığında; 1930’lu yılların ilk çeyreğinden itibaren Avrupa’da büyük devletler arasında bir çatışmanın ön işaretlerinin görülmeye başladığını ifade etmek mümkündür.

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde devam etmekte olan “Türk-İtalyan İlişkileri (1928-1940)” başlıklı doktora tezi bağlamında hazırlanan bu makalenin konusu; Mussolini’nin “Dört Güç Paketi” projesi, bu projeyi ortaya çıkaran gelişmeler ile Türkiye’nin, yakın komşusu Sovyetler Birliği ve Romanya ile iş birliğine yönelerek yürütülen bir dizi girişim sonrasında bu projenin başarısızlığa uğraması hususunda yaptığı eylemlerin incelenmesidir.

I. “Dört Güç Paketi” Öncesi Düşmanlıktan Dostluğa Türk-İtalyan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı’nda kazanan tarafta yer almasına ve kaybettiği asker sayısının oldukça fazla olmasına rağmen, harpte katlanmış olduğu fedakârlıkların karşılığını alamadığını değerlendiren ve umduğu kazançlara ulaşamayan İtalya, kendisini aldatılmış ve kullanılmış hissetmektedir.

İtalya, İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesi karşılığında kendisine İngiltere, Fransa ve Rusya ile 26 Nisan 1915 tarihinde Londra’da imzaladığı gizli antlaşma ile vadedilen savaş sonunda paylaşılacak Alman sömürgele-ri konusunda beklediğini alamayacaktır²⁰. Londra Antlaşması’nın Osmanlı topraklarına ilişkin kısmına göre; İtalya, Trablusgarp, Rodos ve 12 Ada’da egemenliğini kuracak ve Anadolu’nun İtilaf Devletleri tarafından işgali durumunda Antalya bölgesi İtalya’ya verilecektir²¹. İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında 8 Ağustos 1917 tarihinde Londra’da kesinleştirilen Saint Jean de Maurienne antlaşması hükümlerine göre ise İtalya’ya; Antalya’dan başka, Mer-sin, Konya, Aydın ve İzmir ile Anadolu’da geniş bir nüfuz bölgesi veriliyordu. Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya bu antlaşmayı onaylamayacak ve bu du-

²⁰ Vera Micheles Dean, “France and Italy in the Mediterranean”, **Foreign Policy Association Information Service**, C VI, S 1, 19 Mart 1930, ss.1-18.

²¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, 3. Cilt, Kısım.II, TTK yay., Ankara 1991, s.270-272.

rum İngiltere ve Fransa tarafından bu antlaşmanın yürürlüğe konmamasının bahanesi olarak İtalya'ya karşı kullanılacaktır²².

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı topraklarını işgal eden İtilaf kuvvetleri arasında yer alan İtalya'nın; Paris Barış Konferansı'nda ABD, İngiltere ve Fransa tarafından İzmir ve çevresinin Yunanlara verilmesi sonrasında bu devletlerle ilişkilerinde ciddi bir kırılma meydana gelmiştir. İtalya, 28 Mart 1919 tarihinde Antalya'yı işgal etmeye ve Fethiye, Bodrum ve Kuşadası'ndan başlayarak işgallerini genişletmeye başlamıştır. Bu gelişmeler İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgalini hızlandıracaktır²³. Anadolu'da oldukça geniş alanları işgal eden ve birtakım ticari ayrıcalıklar elde etmek için Ankara hükûmetiyle anlaşmaya gayret gösteren İtalyanlar, bu girişimlerinden bekledikleri sonuçları alamayınca, Anadolu üzerindeki emellerinden bir süreliğine de olsa vazgeçerek 1 Haziran 1921 tarihinden itibaren Anadolu'dan sessizce ayrılmaya başlayacaklardır²⁴.

İtalya'daki savaş sonrası toplumsal tatminsizlik duygusu ve kırgınlık, çöken ekonomiyle birlikte İtalya'da faşizmin iktidara gelmesinde önemli etkenlerden birisi olacaktır. İtalya'da 30 Ekim 1922 tarihinde iktidara gelen Benito Mussolini, 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Barış Konferansı görüşmelerine İtalyan Heyeti Başkanı olarak katılmıştır. Mussolini, Türkiye'ye karşı "dürüst arabulucu" rolünde görünmekle birlikte, aslında konferans öncesinde İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etmek üzere anlaşmıştır²⁵. Lozan Barış Konferansı'nın sadece varlık göstermek değil, sonraki genişleme eylemleri için kararlılığını ilan etmenin de bir aracı olarak gören Mussolini bakımından Menteşe Adalarının (Rodos, 12 Ada ve Meis) İtalya'ya ait olduğunun resmileştirilmesi önemli bir kazanç olacaktır²⁶. İtalya, Lozan Barış Antlaşması'nın imza edilmesinden sonra onaylayan ilk batılı devlet olacak-

²² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, 3. Cilt, Kısım IV**, TTK yay., Ankara 1991, s.25-30.

²³ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1. Cilt, 4. Baskı**, DEÜ Hukuk Fakültesi yay., Ankara 1995, s.256.

²⁴ **Türk İstiklal Harbi, 2. Cilt, Batı Cephesi, Kısım 4**, Genkur. yay., Ankara 1974, s.11-12.

²⁵ **Documents on British Foreign Policy (DBFP), 1919-1939, First Series, C.XVIII, 3 Eylül 1922-24 Temmuz 1924**, Her Majesty's Stationary Office, Londra 1972, Belge 206, 19 Kasım 1922, ss.308-317.

²⁶ Barlas, "Friends or Foe? Diplomatic Relations Turkey and Italy", **Middle Eastern Studies**, 36(2004), s.233.

tır²⁷. Yunanistan ile İtalya arasında yaşanan Korfu olayından kârlı çıkan Mussolini, 27 Ocak 1924 tarihinde Yugoslavya ile imzalanan anlaşma ile Fiume (Rijeka)'yi ilhak ederek Dalmaçya üzerindeki genişlemeci emellerini gerçekleştirmek için cesaret kazanacaktır²⁸.

İçeride devleti tamamen Faşist prensiplere dayanan temeller üzerinde yeniden inşa etmeyi başaran ve durumunu giderek sağlamlaştıran Mussolini başkanlığındaki Faşist rejim, kısa bir süre içinde İtalya'nın eski sömürgeci ve emperyalist politikalarına geri dönmüştür. Buna göre İtalya; Adriyatik bölgesine sahip olmalı, Tuna havzasında etkin olmalı, Balkanları nüfuz altına almalı, Doğu Akdeniz ve Anadolu'da söz sahibi olmalı, Afrika'daki sömürgelelerini de genişletmelidir.

Musul meselesinin en sıcak safhalarında İngiltere ile birlikte Türkiye'ye karşı hareket ettiği görülen Mussolini, yeni Türk devletinin geçici bir varlık olduğunu değerlendirmekte ve ortadan kalkmasını beklemekte; bu durum karşısında liberal İtalya'nın 1921 yılında çekildiği topraklara yeniden dönme ve ilhak etme hayalleri kurmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin Musul'a karşı bir askerî harekate girişmesi hâlinde, İtalyanların Anadolu'ya asker çıkaracağı söylentileri Türkiye'de büyük bir tepkiyle karşılanmaktadır²⁹.

İtalya'nın Türkiye'ye karşı tehlikeli askerî hazırlıklar içinde bulunduğu na ilişkin yayınlar karşısında İtalyan Volta Ajansı'ndan yapılan açıklamada; asılsız olan bu iddiaların Türkiye ile İtalya'nın aralarında mevcut iyi ilişkileri bozmak için bazı siyasal çevreler tarafından kasıtlı olarak çıkarılmakta olduğu, Mussolini ile Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Suat Bey arasında Chigi Sarayı'nda yapılan mülakatta; Mussolini tarafından bu haberlerin asılsız olduğu konusunun Suat Bey'e açıklandığı, İtalyan hükûmeti tarafından Türkiye'ye garanti verilmiş olduğu belirtilmektedir³⁰.

İtalyan Sosyalist Partisi'nin yayın organı Avanti gazetesinde yayımlanan bir makalede bu konu daha sonra gündeme gelecektir. Yazar Paul Louis, Mu-

²⁷ İtalya, Lozan Barış Antlaşması'nı 11 Ocak 1924 tarihinde onaylayacaktır. Bk. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, 1. Cilt, (1920-1945), 3. Baskı, TTK yay., Ankara 2000, s.88.

²⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.219-220.

²⁹ Arnold J.Toynbee, **Survey of International Affairs 1925**, 1. Cilt, **The Islamic World**, Oxford University press, Londra 1927, ss.526-527.

³⁰ "Un Richiamo del Governo Italiano al Rappresentante d'Angora a Roma", **Corriera della Sera**, 7 Haziran 1924.

sul sorunu devam ederken, Mussolini'nin İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'a, Türkiye'ye karşı İtalyan askerî gücünün kullanılmasını teklif ettiğini, bunun karşılığında Chamberlain'ın Duce'nin Doğu Akdeniz'deki emellerini desteklediğini belirtmektedir³¹.

Mussolini'nin Afrika ziyareti bu dönemin önemli olaylarından birisi olarak değerlendirilmelidir. Mussolini, Trablusgarp'dan ayrılmadan önce, 15 Nisan 1926 tarihinde yaptığı konuşmasında; İtalyan nüfusunun hızla artmakta olduğunu ve böyle devam edeceğini vurgulamakta ve şöyle tamamlamaktadır: "...biz toprağa açız."³²

Fiume meselesinin aleyhine sonuçlanması ve İtalya'nın 26 Kasım 1926 tarihinde Arnavutluk ile bir himaye antlaşması yaparak bu devleti kontrolü altına almaya başlaması Yugoslavya'nın Fransa'ya daha çok yaklaşmasına neden olmuştur³³. Yugoslavya'nın Fransa ile 11 Kasım 1927 tarihinde imzaladığı ittifak anlaşmasına karşılık olarak İtalya, Arnavutluk ile 22 Kasım 1927 tarihinde İkinci Tiran Antlaşması'nı imzalayacaktır³⁴. İtalya, bu gelişmeler sonrasında 1927 yılı sonlarından itibaren Fransa ve onun himayesindeki Küçük Antant'a karşı Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de bir blok oluşturmak üzere Türkiye ve Yunanistan'a yaklaşıma başlayacaktır. İtalya, daha sonra Bulgaristan'ı da bu bloka ekleyerek Fransa ve Küçük Antant'a karşı bir denge kurmayı stratejik bir hedef olarak belirlemiştir³⁵.

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile çağdaş sınırlarını elde eden ve cumhuriyet rejimine geçen Türkiye, "çağdaş uygarlık" hedefi çerçevesinde bir yandan da Avrupa milletleri ailesinde yer almaya çalışmaktadır. Türk diplomatları, Osmanlı döneminden alınan dersler, edinilen tecrübe ve birikimlerle Cumhuriyetin kazanımlarını harmanlamak suretiyle elde ettikleri gerçekçi dış politika anlayışı ile teçhiz olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde "yurtta sulh, cihanda sulh" düsturu çerçevesinde oldukça dikkatli ve dengeli bir dış politika yürütmektedirler.

³¹ Paul Louis, "L'Accordo Franco-Inglese e lo Scacco Fascista nei Balcani", *Avanti*, 21 Ekim 1928.

³² "Signor Mussolini's African Visit", *The Times*, 17 Nisan 1926.

³³ **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Pakı, (1923-1934)**, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara 1974, s.277.

³⁴ Tefik Rüştü Aras, **Görüşlerim, 2. Cilt**, Yörük Matbaası, İstanbul 1968, s.173 ve 187.

³⁵ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.181.

Türkiye Cumhuriyeti, Rodos, 12 Ada ve Meis Adası'ndaki İtalyan, Kıbrıs ve Irak'taki İngiliz, Suriye'deki Fransız manda varlıkları ve İtalyan etkisindeki Bulgaristan ve Arnavutluk hesaba katıldığında; Birinci Dünya Savaşı'nın kazananları olan Avrupalı büyük güçler tarafından adeta kuşatılmış bir durumdadır. Bu durum kaçınılmaz olarak Türkiye'nin izlemekte olduğu politikaları etkilemektedir. Örneğin Musul meselesinde İtalya'nın İngiltere'nin yanında yer alması Türkiye'nin Musul konusundaki tutumunu etkileyecektir³⁶. Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'nde aleyhine sona ermesinden hemen sonra Türkiye, kendisini tek başına ve herhangi bir devletten destek alamaz bir durumda bulunca, 17 Aralık 1925 tarihinde Sovyetler Birliği ile “Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması” imzalayacaktır³⁷.

Tam bağımsızlık ve millet egemenliğinden başka iyi komşuluk, milletlerarası iş birliği, kolektif güvenlik ve barış kavramına da büyük önem vermekte olan Türkiye Cumhuriyeti, dış politikasını da bu düşünceler üzerinde inşa etmekte; çağdaş uygarlık hedefine ulaşabilmek için kuşatılmışlıktan çıkmaya çalışmakta ve Batılı devletlerle ilişkilerini düzenlemek ihtiyacı duymaktadır³⁸.

Bu kapsamda Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da Türkiye ve Yunanistan ile ittifak aramakta olan İtalya ile devam ettirilen diplomatik temaslar sonucunda; 4 Nisan 1928 tarihinde Tevfik Rüştü Bey ile Mussolini arasında Türk-İtalyan ilişkilerinde bir dönüm noktasını işaret eden “Milano Mülakatı” gerçekleştirilmiştir³⁹. Bu mülakatta; İtalya, Türkiye ve Yunanistan arasında müşterek bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması yapılması konusunda mutabakat sağlanmış olmasına karşılık, Türk-Yunan görüşmelerinde arzu edilen gelişmelerin sağlanamaması nedeniyle daha fazla beklenmeden Türk-İtalyan antlaşmasının imzalanması, bundan sonra üç ülke arasında imzalanacak ikili antlaşmalar yoluyla projenin tamamlanması kararı verilmiştir⁴⁰.

³⁶ Aptülhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK yay., Ankara, 1991, s.129-130.

³⁷ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.109.

³⁸ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Gönlübol, “Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar, İlkeler”, **Atatürk Yolu**, (Koordinator: Turhan Feyzioğlu), AAM yay., Ankara 1995, ss.235-277.

³⁹ “Il Colloquio fra l'on. Mussolini e il Ministro degli Esteri di Turchia”, **Corriera della Sera**, 4 Nisan 1928; “Mussolini a Milano”, **LaStampa**, 4 Nisan 1928; “Un Colloquio fra l'on. Mussolini e il Ministro degli Esteri di Turchia”, **Il Messaggero**, 4 Nisan 1928.

⁴⁰ Arnold J.Toynbee, **Survey of International Affairs 1928**, Oxford University press, Londra 1929, s.159-160.

Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin belli bir düzeye ulaştığının önemli bir göstergesi 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da imzalanan “Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması” olacaktır⁴¹. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla beraber Türkiye ile İtalya arasında 1932 yılının sonuna kadar devam edecek sıcak bir ilişki dönemi başlayacaktır. İtalyan Dışişleri Bakanı Müsteşarı Dino Grandi'nin 16-22 Aralık 1928 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyareti, Lozan Barış Antlaşması sonrası Türkiye'yi ziyaret eden ilk Batılı üst düzey politikacı olması bakımından önemlidir.

Türkiye, İtalya ve Yunanistan arasında imzalanacak bir üçlü ittifakı hedefleyen Mussolini, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlarda arabuluculuk yaparak, Türkiye ile Yunanistan arasında 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan “Ahali Mübadelesinden Doğan Meselelerin Katı Surette Halli Sözleşmesi” ve 30 Ekim 1930 tarihli “Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması”nın gerçekleştirilmesinde aktif bir yol oynayacaktır⁴². Türkiye ile İtalya arasındaki sıcak ilişkilerin bir yansıması olarak, Türkiye donanmasına yeni 2 adet muhrip, 2 adet denizaltı ve 3 adet deniz avcı botu temin edilmesi için açılan ihaleyi İtalyan firmaları kazanacak⁴³, daha sonra 2 adet muhrip siparişi daha verilecektir⁴⁴. Bu savaş gemileri ve denizaltıların 1931 ve 1932 yıllarında partiler hâlinde Türkiye'ye teslimatlarının tamamlanması ve Yavuz muharebe kruvazörünün de yeniden donanmaya katılması

⁴¹ İtalya-Türkiye Bitaraflık ve Telifbin Muahedesi Roma'da İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1928. “Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması” tarafların parlamentolarında onaylanması süreci sonunda 29 Nisan 1929 günü 5 yıl için yürürlüğe girmiştir. Bu süre bitmeden 25 Mayıs 1932'de Türkiye adına İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü, İtalya adına Mussolini'nin imzaladığı bir uzatma protokolü ile 29 Nisan 1934 tarihinden başlayarak 3 yıl daha uzatılmıştır. 29 Nisan 1937'den itibaren 5 yıl daha otomatik uzatılan antlaşma, kuramsal olarak 29 Nisan 1942 yılına kadar yürürlükte kalmış, o gün kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Ancak 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da başlaması, 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın fiilen savaşa dahil olması, öncelikle tarafsızlık ile ilgili 1. ve 2. maddelerini ortadan kaldırmıştır. Bundan önce, İtalya'nın 22 Mayıs 1939 tarihinde Almanya ile “Çelik Pakt” Antlaşması'nı imzalaması ve Türkiye'nin 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile “Üçlü İttifak” Antlaşması'nı imzalaması, bu antlaşmayı fiilen ortadan kaldırmıştır. Bk. Soysal, **a.g.e.**, s.341.

⁴² Bk. **Cumhuriyetin İlk On Yılı**, s.237. İtalya ile Yunanistan arasında 23 Eylül 1928 tarihinde, Türkiye- Yunanistan arasında 30 Ekim 1930 tarihinde imzalanan benzer metne sahip antlaşmalar ile üç adet ikili antlaşma tamamlanmış olacaktır.

⁴³ “Bahri Siparişleri İtalyanlar Aldılar”, **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1929. Bu ihale kapsamında Türkiye, İtalya'ya 1.600 grostonluk 2 adet muhrip, 500 grostonluk iki adet denizaltı ve üç adet deniz avcı botu siparişi vermiştir.

⁴⁴ “Deniz Müsteşarı İtalya'dan Geldi”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1930.

ile Türkiye modern ve güçlü bir donanmaya sahip olarak hem Ege Denizi’nde Yunanistan karşısında denge sağlamış olacak ve hem de Karadeniz ve Doğu Akdeniz’de önemli bir deniz gücüne sahip olacak ve önemli görevler icra edecektir⁴⁵.

İtalya ile Türkiye arasında 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara’da yapılan bir sözleşme ile Anadolu kıyısı ile Meis Adası arasındaki karasularının sınırlandırılması konusu çözüme kavuşturulmuştur⁴⁶. İsmet Paşa’nın 25-29 Mayıs 1932 tarihlerindeki İtalya ziyareti ise bu dönem ilişkilerindeki en üst düzey diplomatik temas olacaktır⁴⁷. Bu dönemde İtalya, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üye olmasına başlangıçta karşı çıkmış olmasına rağmen⁴⁸ daha sonra, Türkiye’yi Milletler Cemiyeti’ne davet eden devletler arasında yer alacak ve İtalyan delegesi Vittorio Scialoja, 6 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye’nin Milletler Cemiyeti üyeliğine davet edilmesi konusunda yapılan olağanüstü genel kurul oturumunda Türkiye’yi destekleyen ve öven bir konuşma yapacaktır⁴⁹. Türkiye 18 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti genel kurulunda yapılan oylama sonucunda ittifakla alınan karar ile Milletler Cemiyeti üyesi olacaktır⁵⁰. 1932 yılının son çeyreğinden itibaren İtalya’nın Doğu Akdeniz’deki emperyalist hedeflerinin belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamasıyla Türk-İtalyan ilişkilerinde bozulmalar başlayacaktır⁵¹.

Siyasi ve ekonomik istikrar arayan Türkiye Cumhuriyeti, ana ihracat kalemi olan tarım ürünlerinin fiyatlarının oldukça düşmesine neden olan Dünya ekonomik krizinin etkilerini atlatabilmek amacıyla korumacı politikalar uygulamak ve millî sanayisini geliştirmek için tedbirler almaya da başlamış ve bu dönemde benzer durumda olan Balkan devletleri ile ekonomik ve siyasi iş birliği içine girmiştir. Batı’dan gelebilecek özellikle İtalya tehlikesine karşı

⁴⁵ Bk. Afif Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı”, *Belleten*, C XXXVII, S 148, Ekim 1973, ss.497-525.

⁴⁶ Detay için bk. Sertaç Hami Başeren, “Ege Adalarının Hukuki Statüsü”, *Ege’de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Yayına Hazırlayan: Ali Kurumahmut, TTK yay., Ankara 1998, s.110-113.

⁴⁷ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, 2. Cilt, s.357.

⁴⁸ Barlas, *Friends or Foe...*, s.246.

⁴⁹ “Cemiyeti Akvam’a Davet Edildik”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1932.

⁵⁰ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, AAM yay., Ankara 2013, s.111.

⁵¹ Yücel Güçlü, “Fascist Italy’s Mare Nostrum Policy and Turkey”, *Belleten*, C LXIII, S 238, Aralık 1999, ss.813-845.

Yunanistan ile dostluk ilişkilerini geliştirmek ve sonrasında Balkan devletlerinin de katılımıyla bir Balkan Paktı'na dönüştürmek düşüncesi bu dönemde Türk dış politikasının önemli hedeflerinden birisi olacaktır⁵². Herhangi bir ittifaka dahil olmayarak tarafsız ve bağlantısız bir politika izleyen Türkiye, Dünya'da ve Avrupa'da meydana gelen siyasal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak genel barışın yanında bölgesel barışa da önem veren politikalar izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda Balkanlar, kendi güvenliği açısından birincil öneme sahip bir bölgedir⁵³.

23-26 Ekim 1932 tarihlerinde Bükreş'te yapılan Üçüncü Balkan Konferansı'nda bir Balkan Paktı tasarısı ortaya çıkmış ancak bu konferansı İtalya ile yakın ilişkilere sahip olan Bulgaristan azınlık meselelerini öne sürerek terk etmiştir⁵⁴. Bu konferans devam ederken İtalya'nın faşist lideri Mussolini tarafından, 23 Ekim 1932 tarihinde yapılan Torino konuşmasıyla; İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında imzalanacak "Dört Güç Paktı" projesi ortaya atılmıştır⁵⁵.

Bir çeşit "kutsal ittifak"⁵⁶ olarak nitelendirilebilecek böyle bir paktın ortaya çıkması ihtimali, Avrupalı büyük devletlerin gerektiğinde çıkarları için kendi aralarındaki mevcut rekabeti bir tarafa bırakarak ittifak yapabileceklerini göstermektedir. Türkiye'nin mevcut endişelerini doğrulayan önemli bir duruma işaret eden ve Milletler Cemiyeti'nin gücünü baltalamayı da amaçla-

⁵² Dilek Barlas, "İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Balkanlar ve Avrupa'daki İşbirliği Arayışları", **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, 1. Cilt, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açından Türkiye, (23-25 Ekim 1996- İstanbul)**, Genkur.yay., İstanbul 1996, ss.262-266.

⁵³ Hikmet Öksüz, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası, (1923-1938)**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s.87-89.

⁵⁴ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.325.

⁵⁵ Giorgio Pini, **Benito Mussolini**, 15. Baskı, L.Capelli ed., Bologna 1940, s.174-175.

⁵⁶ **Kutsal İttifak**: 1815 Viyana Kongresi sonrasında, Rus Çarı Alexander'ın önerisi doğrultusunda Rusya, Avusturya ve Prusya hükümdarların arasında 26 Eylül 1815 tarihinde imzalanan ve bir demeç niteliğinde olan anlaşmadır. Tarihe "Kutsal İttifak" adı ile geçen ve Hristiyan kardeşlik düşüncelerine dayanmakta olan bu anlaşmanın amacı gerçekte Fransa'dan yayılmakta olan ihtilal düşüncelerine engel olmaktır. Bu anlaşmanın Avrupa'da düzeni korumaya yetmeyeceğini değerlendiren Avusturya Başbakanı Metternich'in ön ayak olmasıyla 20 Kasım 1815 tarihinde Avusturya, Prusya, Rusya ve İngiltere arasında "Dörtlü İttifak" imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre bağlaşıklar belli süreler içinde toplanacaklar ve Avrupa barışı için alınması gereken önlemleri görüşeceklerdir. Detay için bk. Üçok, **a.g.e.**, s.60-61.

yan “Dört Güç Pakti” projesinin yarattığı atmosfer, Balkan Pakti’nin kuruluş sürecini hızlandıran etmenlerden birisi olacaktır⁵⁷.

Mussolini’nin bu girişimi, dönemin Türk dış politikasında oldukça önemli etkilerde bulunmuş, “çağdaş uygarlık” hedefine sağlam adımlarla ilerlemekte olan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası politik ortamdaki ağırlığının adeta test edildiği önemli bir sınav hâline gelmiştir.

II. Mussolini’nin “Dört Güç Pakti” Projesi’nin Ortaya Çıkması

İtalya’da Dino Grandi’nin 20 Temmuz 1932 tarihinde Dışişleri Bakanlığı görevinden alınması ve Mussolini’nin bu bakanlığı da üstlenmesinden sonra, İtalyan dış politikasında önemli değişiklikler görünmektedir⁵⁸. Dino Grandi, kendisi görevden ayrılmadan kısa bir süre önce 3 Haziran 1932 tarihinde yaptığı açıklamada faşist dış politikanın daha yeni ve dinamik bir aşamasına geçilmekte olduğunu ilan etmektedir⁵⁹. Mussolini, Grandi’nin uygulamakta olduğu ve uzun dönemde yarar getirecek “güçlü pasifist” denge politikası ve diplomasiye dayalı barışçı politikalarından ziyade daha kısa dönemde elde edilecek başarılarla ihtiyaç duymaktadır. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı görevine Trieste doğumlu Suvich’in, Mussolini’nin Özel Kalem Müdürlüğüne ise Balkan uzmanı Pompei Aloisi’nin getirildiği de dikkate alındığında İtalya’nın dış politikasında yeni ve gergin bir dönemin başlamakta olduğu anlaşılmaktadır. Mussolini’nin bu dönemdeki dış politikasında endişe doğuran yaklaşımı, yabancı ülkelerde çeşitli entrikalar çevirmek ve liderlerine komplolar düzenlemek suretiyle bu ülkelerin destabilizasyonuna neden olmak olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda Almanya ve Avusturya’daki faaliyetleri örnek olarak gösterilebilir⁶⁰.

Mussolini, Birinci Dünya Savaşı’nda İtalya’nın; İngiltere, Fransa ve ABD kıtalarının da destek verdiği ve fiilen katıldığı bir savaş sonucunda Avusturya-Macaristan ve Alman ordularını yendiği Vittorio Veneto savaşının⁶¹ yıldö-

⁵⁷ Yeter Mengeş, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Libra Kitap Yay., İstanbul 2018, s.132.

⁵⁸ Grassi, **a.g.e.**, s.318-319.

⁵⁹ Enzo Collotti, **Fascismo é Política di Potenza**, Política Estera 1922-1939, La Nuova Italia, Milano 2000, s.176.

⁶⁰ Temel İskit, **Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007, s.186.

⁶¹ **Vittorio Veneto Savaşı**: Birinci Dünya Savaşı’nda, 24 Ekim-3 Kasım 1918 tarihleri arasında İtalya, İngiltere, Fransa ve ABD kuvvetleri ile Avusturya-Macaristan ve Alman

nümünde Kuzey İtalya'daki şehirleri ziyaret etmektedir⁶². Mussolini bu gezi esnasında, Torino şehrinde Castello meydanında 23 Ekim 1932'de, kendisini izlemek üzere gelen 500.000 kişiyi aşkın bir kalabalık önünde iç ve dış politik gelişmelerden bahsettiği uzun bir konuşma yapmıştır⁶³. Mussolini bu konuşmasında; İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan antlaşmalarda adaletli bir revizyon istediğini, bunun için uluslararası ve yapıcı bir iş birliği gerektiğini belirtmekte, Avrupa'da barış ve ekonomik kalkınmanın devamı için İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya arasında kuvvetli bir iş birliği sistemi kurulmasının gerekli ve yeterli olduğunu öngören "Dört Güç Paketi" projesi düşüncesini ortaya atmaktadır⁶⁴. Mussolini bu konuşmasında ayrıca, Avrupa'da bir hegemonya kurmak istemediğini belirtmekte, Milletler Cemiyeti'nin olağanüstü derecede hasta olduğunu ve başından ayrılmamak gerektiğini, Almanya'nın eşitlik taleplerinde haklı olduğunu vurgulamaktadır⁶⁵.

İtalyan kamuoyu tarafından genel olarak olumlu karşılanan bu konuşma için Mussolini'nin, krallık yanlısı ve endüstriyel olarak gelişmiş bir bölgede yer alan Torino'yu seçmesi anlamlıdır. Mussolini'nin Torino konuşmasına ilişkin olarak; Corriera della Sera, Mussolini'nin önerdiği iş birliğinin ekonomik ilişkilerin gelişmesini ve bunun sonucunda tüm ilgili ülkelerde ekonomik ve mali sistemin canlanmasının temin edileceğini, Gazzetta del Popolo ise Mussolini tarafından teklif edilen iş birliğinin Dünya barışını gerçekten garanti edebileceğini ifade etmektedir⁶⁶. İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Pignatti; Mussolini'nin Torino konuşmasında kullandığı ılımlı tonun Paris'te siyasi, diplomatik ve entelektüel çevrelerde olumlu karşılandığını⁶⁷, Fransa'da Actualités'de yayımlanan bir makalede ise Mussolini'nin konuşmasının tak-

kuvvetleri arasında Kuzey İtalya'da yapılan ve İtalyanların zaferi ile neticelenen savaş. Bu cephedeki çatışmaları sona erdiren zafer ile Kuzey İtalya, Avusturya- Macaristan işgalinden kurtulmuştur.

⁶² "L'omaggio ai caduti in guerra e l'inaugurazione dell'acquedotto del Monferato", **LaStampa della Sera**, 25- 26 Ekim 1932.

⁶³ "Cinquecentomilla Persone Ascoltano Il Discorso del Duce a Torino", **Il Messaggero**, 25 Ekim 1932.

⁶⁴ "Il Discorso di Piazza Castello", **LaStampa della Sera**, 24-25 Ekim 1932; "Mussolini's Speech", **The Times**, 25 Ekim 1932.

⁶⁵ Renzo De Felice, **Mussolini, Gli Anni del Consenso, (1929-1936)**, Giulio Einaudi Ed., Torino 1974, s.444.

⁶⁶ "Italian Comment", **The Times**, 25 Ekim 1932.

⁶⁷ **I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 7, C.XII**, 1 Nisan-31 Aralık 1932, Belge.370, 28 Ekim 1932, s.466-467.

dir edilmekte olduğu ve söylediklerinin dinlenmesi gerektiğinin yazıldığını belirtmektedir⁶⁸.

İtalya tarafından hazırlanan 4 Mart 1933 tarihli “Dört Güç Paketi” metninin⁶⁹ İtalya’nın Berlin Büyükelçisi Cerruti tarafından; Hitler’in bu metni kabul etmesi hâlinde, Mussolini’nin proje hakkında önce İngiltere Başbakanı MacDonald ile görüşeceği ve daha sonra konunun Fransa Başbakanına aktarılacağı bilgisiyle birlikte 14 Mart 1933’de Alman Dışişleri Bakanı Neurath’a verilmiştir⁷⁰. Almanlardan olumlu tepki alınması sonrasında⁷¹ Suvich tarafından “Dört Güç Paketi” metni 18 Mart 1933 tarihinde İngiliz ve Fransız büyükelçilere verilmiştir. Bu arada Cerruti, Hitler ile görüşüğünü ve Hitler’in bu projenin “parlak bir fikrin ürünü” olduğunu söylediğini bildirmektedir⁷².

Bu çeşit bir pakt çalışmasının Almanya tarafından daha önce gündeme getirilmeye çalışıldığı ve hazırlanan “dörtlü danışma paketi” adı altında bir projenin, Silahsızlanma Konferansı esnasında, 22 Haziran 1932 tarihinde Alman Dışişleri Bakanı Neurath tarafından İtalyan Dışişleri Bakanı Grandi’ye verildiği ve bu konuda Mussolini’nin düşüncesinin öğrenilmesinin talep edildiği, aynı projenin İngiliz Başbakanı MacDonald’a da verildiği anlaşılmaktadır⁷³. Mussolini’nin Almanya’nın bu projesinden de esinlenerek “Dört Güç Paketi” projesini ortaya atmış olmasını ihtimal dahilinde değerlendirmek mümkündür.

Virginio Gayda, “Dört Güç Paketi” düşüncesinin aniden ortaya çıkan bir fikir olmadığını, Avrupa’nın siyasi evrimine koşut olarak geliştiğini ve Mussolini’nin 18 Nisan 1932 tarihinde Büyük Faşist Konseyi’nde, “revizyonun yeni bir savaşı engellemek için gerektiğini” ifade ettiği konuşmasında belirginleştiğini iddia etmektedir⁷⁴.

⁶⁸ **DDI, Seri 7, C.XII**, Belge.374,30 Ekim 1932, s.470-471.

⁶⁹ “Progetto di Patto Politico di Intesa e di Collaborazione fra Le Quattro Potenze Occidentali”, **DDI, Seri 7, C.XIII**, 1 Ocak-15 Temmuz 1933, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, Belge.165, 4 Mart 1933, s.175.

⁷⁰ **Documents on German Foreign Policy (DGFP), Seri C, 1933-1937, C.I**, 30 Ocak-14 Ekim 1933, US Government Printing Office, Ocak 1957, Belge. 83, 14 Mart 1933, s.160-163.

⁷¹ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.208, 15 Mart 1933, s.215.

⁷² **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.211, 16 Mart 1933, s.229.

⁷³ **DDI, Seri 7, C.XII**, Belge.110, Ek.2, 22 Haziran 1932, s.149.

⁷⁴ Virginio Gayda, **Cosa Voule L’Italia? IV.Edizione**, Ed. di Il Giornale d’Italia, Roma 1940, s.141.

III. Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” Projesi'nin Amacı

Mussolini'ye göre; kendisine silahlanmada eşit haklar tanınmadığı için Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na gelmekten vazgeçen Almanya, tatmin edilmemesi hâlinde, Versay Antlaşması'nın hükümlerini saymayarak silahlanmaya başlayacak ve bu durum Avrupa barışını tehlikeye atacaktır. Bunu önlemenin yolu; İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki rekabeti sonlandıracak bir dördümlü pakt yaparak, bu devletlerin rızası olmadan Versay Antlaşması hükümlerinde bir değişiklik yapılmasını engellemek ve dereceli olarak Almanya'ya silahlanmada eşit haklar vermektir. Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesi ve İngiltere'nin izlemekte olduğu “teallül (bahane)” siyasetinin sağladığı ortam içinde revizyonist ve anti revizyonist devletler arasında mevcut mücadeleden faydalanmak isteyen Mussolini, böylece Sovyetler Birliği'ni de Avrupa dışında tutmak istemektedir⁷⁵.

Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” projesi düşüncesinin ardında, İtalya'nın uluslararası ortamda ekonomik, askerî ve siyasal bakımdan büyük güçlerden birisi olduğu, Dünya'da mevcut devletler arasında hiyerarşik bir sistem olması gerektiği, büyük güçlerin Dünya meselelerinde diğer devletleri yönetmesi gerektiği yaklaşımı bulunmaktadır. Mussolini'nin bu projesinin hayata geçirilmesi hâlinde Avrupa'daki güçler dengesinin tamamen değişeceği, Avrupa meselelerinin çözümünde dört büyük devletin çıkarlarının ön plana alınacağı ve daha küçük Avrupa devletlerinin ihtiyaç ve çıkarlarının göz ardı edilebileceği anlaşılmaktadır.

İtalyan dış politikasında da “tono fascista⁷⁶” yı yeşertmek düşüncesinde olan Mussolini, “Dört Güç Paktı” projesini Batılı demokratik ve özellikle sosyalist çevrelerde sempati ile karşılanacak ılımlı ve makul bir revizyonizm aracı olarak görmektedir⁷⁷. Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” projesinden beklentileri; İngiltere ve Fransa etkisi altındaki Milletler Cemiyeti'nin etkinliğini azaltmak, Fransa'yı Milletler Cemiyeti içinde Küçük Antant ile birlikte Belçika ve Polonya'dan aldığı destekten mahrum bırakmak, Sovyetler Birliği'ni Avrupa dışında tutmak, pakta dahil olan devletler ile küçükler arasında bir hiyerarşi oluşturarak Avrupa meselelerini halletmekte söz sahibi olmak ve

⁷⁵ Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri, (1920-1953)**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara 2010, s.130.

⁷⁶ **Tono Fascista**: Faşist ruh, Faşist karakter.

⁷⁷ Giampetro Carocci, **Faşizmin Tarihi**, Çev. Muhittin Yılmaz, Remzi Kitabevi yay., İstanbul 1965, s.96.

barış antlaşmalarında gerekli revizyonları yaptırmak suretiyle, İtalya'ya dış politikada prestij kazandırarak Avrupa meselelerinde daha fazla söz sahibi olmaktadır.

İngiltere ve Fransa'nın etkisi ve kontrolü altında olan Milletler Cemiyeti'nde yeterli siyasal manevra alanı bulamayan faşist lider, Dünya'nın içinde bulunduğu ekonomik, siyasal krizler ve bunların sonucu ortaya çıkan güvensizlik ortamından faydalanarak kendi ölçsüz ihtiraslarını elde etmek amacıyla gerekli olan stratejik ve taktik hamlelerini gerçekleştirebilmek için Milletler Cemiyeti dışında bir mekanizma kurulmasını istemektedir.

IV. Roma'da Mussolini-MacDonald Görüşmesi

İngiltere Başbakanı Ramsay MacDonald, Silahsızlanma Konferansı görüşmelerine bir plan⁷⁸ sunmak üzere geldiği Cenevre'den Mussolini'nin daveti üzerine, Dışişleri Bakanı John Simon ile birlikte, General Balbo tarafından kullanılan bir uçakla 18 Mart 1933 tarihinde Roma'ya gitmiştir⁷⁹. Mussolini, 18-19 Mart 1933 tarihlerinde MacDonald, Simon ve Büyükelçi Graham ile Roma'da, Palazzo Venezia (Venedik Sarayı)'da yüz yüze görüşmeler yapmıştır⁸⁰. Suvich ve Aloisi'nin de iştirak ettiği görüşmelere ait tutanaklardan öğrendiğimize göre: Mussolini, bu görüşmelerde “Dört Güç Projesi”⁸¹ hakkında bilgi vererek; Locarno antlaşmalarıyla benzerlik içinde olan bu projenin Avrupa'da barışı garanti edeceğini, Avrupa'nın birbirine hasım iki bloka ayrılmasının önüne geçeceğini, Almanya'nın böylece büyük güçlerle aynı sistem içinde tutularak silahlanmasının kontrol altına alınabileceğini, yeni bir rejime geçmekle meşgul olan Almanya'nın dış dünya ile yeni sorunlar istemeyeceğini, Fransa'nın güvenlik taleplerinin de böylece karşılanabileceğini ifade etmiş ve revizyon ihtiyacına dikkat çekerek, “...antlaşmaların kutsal

⁷⁸ **MacDonald Planı**: Mart 1933 tarihinde Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda İngiltere Başbakanı MacDonald tarafından önerilen silahların azaltılması teklifini içeren plan. Bu plan bütün devletlerin aynı standartta silahlara sahip olabileceğini öngörmekte ve silahlı kuvvetlere sınırlamalar getirmektedir. Bk. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.283-284. Detay için ayrıca bkz. Arnold J.Toynbee, **Survey of International Affairs 1933**, Oxford University press, Londra 1934, ss.144-384.

⁷⁹ “McDonald e Simon Ospiti di Roma”, **II Messaggero**, 19 Mart 1933; “MacDonald Roma'da”, **Akşam**, 19 Mart 1933.

⁸⁰ **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.102, 20 Mart 1933, s.185-186.

⁸¹ Pakt projesinin İtalyanca metni için bk. **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.165,4 Mart 1933, s.175.

fakat ölümsüz olmadığını” eklemiştir. MacDonald ise bu görüşmelerde; dört büyük güç arasında yapılacak koordinasyon ile kalıcı bir barış anlayışına ulaşabileceğini, “Dört Güç Paktı” fikrinin kendisinin vurguladığı hususlarla uyum içinde olduğunu, ancak Fransa’nın bu paktı kabulde zorlanabileceğini, İngiliz tarafının tutumunun paktın Fransa tarafından kabulünü kolaylaştıracağını ifade etmektedir. Sonuç olarak; pakt metni konusunda İngiliz tarafının kendi tekliflerini hazırlayarak Mussolini’ye iletmesi ve MacDonald’ın Paris’e giderek Fransız Başbakanı Daladier’e pakt hakkında bilgi vermesi konusunda mutabakata varılmış olduğu görülmektedir⁸².

MacDonald, Roma’da gazetecilere yaptığı açıklamada; Mussolini ile fikir birliği içinde olduklarını, Fransa ve Almanya’ya her şeyin eksiksiz olarak anlatılacağını, Roma mülakatlarından dolayı kimsenin telaşa kapılmasına gerek olmadığını ifade etmekte ve “Roma’da ‘Katolikçe ve Avrupalıca’ genel ve kapsayıcı bir tarzda davrandık” demektedir⁸³.

Mussolini, “Dört Güç Paktı” hakkında İngiliz Başbakanı ile yaptığı görüşme ile ilgili bilgi verdiği Bakanlar Kurulu’nda büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır⁸⁴. İtalyan Resmî tebliğinde; dört büyük devletin, Briand-Kellog Paktı anlayışı çerçevesinde kuvvete başvurulmaması ve Avrupa için uzun bir barış devrinin temini için iş birliği yapılmasını içeren bir “anlaşma projesi” hazırlamış olduğu belirtilmektedir⁸⁵.

İtalyan gazetelerindeki haberlerde; Mussolini’nin MacDonald ile yapmış olduğu görüşmelerin Dünya’da büyük ilgiyle karşılandığını ve ümitler uandırdığını belirtilmekte, İtalyan Senatosu’nda Mussolini’nin “Dört Güç Paktı” projesini öven açıklamalar yapıldığı görülmektedir⁸⁶. Konunun ABD basınında da ilgi uyandırdığı görülmekte; Mussolini’nin sunduğu pakt metninin gerçekçi bir karaktere sahip olduğu, barış antlaşmalarındaki haksızlıkları düzeltmek ve çatışmaları engellemek üzere hazırlandığı, Fransa’nın tepkisinin merakla beklendiği belirtilmektedir⁸⁷.

⁸² **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.231, 18 Mart 1933, s.248-254; **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.237, 19 Mart 1933, s.256-260.

⁸³ “MacDonald Diyor ki”, **Yeni Asır**, 22 Mart 1933.

⁸⁴ “Mussolini Nazırlar Meclisinde İzahat Verdi”, **Yeni Asır**, 23 Mart 1933.

⁸⁵ “Resmî Tebliğ”, **Yeni Asır**, 21 Mart 1933.

⁸⁶ “L’Italia Fascista Per La Pace Nel Mondo”, **Il Messaggero**, 22 Mart 1933; “Comunicazioni del Duce al Cosiglio dei Ministri”, **LaStampa**, 22 Mart 1933.

⁸⁷ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.240, 20 Mart 1933, s.240.

Bu arada İngiliz tarafının 20 Mart 1933 tarihinde, Mussolini’nin projesine büyük ölçüde benzer bir metni İtalyan tarafına verdikleri ve bu metnin Suvich tarafından Alman Büyükelçi Hassel’e aktarıldığı görülmektedir⁸⁸. İngiliz Başbakanı MacDonald, Roma Mülakatı’na ilişkin olarak 23 Mart 1933 tarihinde Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada; Mussolini’nin davetiyle Roma’ya giderek görüşme yaptığını, 10 yıl süreli olarak hazırlanmış olan ve Avrupa barışı için dört Avrupalı devlet arasında etkin bir iş birliğini öneren, Milletler Cemiyeti çerçevesinde kalacak olan bir planın kendisine takdim edildiğini ifade etmektedir. Bu konuda Avam Kamarası’nda farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmekte; bir grup bu girişimi desteklerken, Churchill’in de içinde bulunduğu grubun, “Dört Güç Paktı”nın doğru bir fikir olabileceğini, ancak yanlış zaman ve yanlış bir yöntemle ortaya atılmış olduğunu ifade etmekte olduğu görülmektedir⁸⁹.

Avam Kamarasında “Dört Güç Paktı” hakkında bilgi veren Dışişleri Bakanı John Simon; Fransa Başbakanı Daladier’in “Dört Güç Paktı” gibi bir anlaşmayı başlangıç olarak herkesin kabul edebileceğini belirttiğini ifade etmekte, Roma’da yaptıkları görüşmelere ilişkin olarak, ise “...Hiçbir noktada hiçbir şekilde anlaşma olduğunu beyan etmedik.” demektedir⁹⁰. Mussolini’nin “Dört Güç Paktı” projesinin daha sonra Lordlar Kamarası’nda da görüşülerek tartışıldığı anlaşılmaktadır⁹¹.

V. “Dört Güç Paktı” Metninin Kamuoyuna Açıklanması

Mussolini’nin projesinin içeriği hakkında birçok yorum yapılmakla birlikte ancak Fransa’da Le Matin gazetesinde 31 Mart 1933 tarihinde yayımlanmasıyla metin tam olarak görülebilmıştır⁹². Pakt metninin bu şekilde basında yayımlanması İtalyan tarafında şaşkınlıkla karşılanmaktadır. İtalya’nın Paris’teki büyükelçisi Kont Pignatti tarafından 31 Mart 1933 tarihinde Mussolini’ye gönderilen telgrafta; “Dört Güç Paktı” metninin Le Matin gazetesinde yayımlanmasından duyulan şaşkınlık ve rahatsızlığın Fransız

⁸⁸ **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.105, 22 Mart 1933, s.191-192. İtalyan tarafı, hazırladığı pakt metnini daha başlangıçta İngilizlerden önce, 14 Mart 1933 tarihinde Berlin’de Alman Dışişleri Bakanı’na vermiştir. Bk. **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.203, 14 Mart 1933, s.215.

⁸⁹ “A Ten Year Pact Proposed”, **The Times**, 24 Mart 1933.

⁹⁰ “The Four Power Pact”, **The Times**, 15 Nisan 1933.

⁹¹ “Le Proposte del Duce alla Camera dei Lords”, **Il Messaggero**, 31 Mart 1933.

⁹² “Le Texte Officiel du Projet de Pace a Quatre de M.Mussolini” **Le Matin**, 31 Mart 1933.

makamlarına iletiildiği bildirilmektedir⁹³. Mussolini tarafından bu telgrafa 2 Nisan 1933 tarihinde verilen cevapta ise pakt metninin bu şekilde yayımlanmasına karşı olduğu ve bu olayın bir gazetecilik sızması olarak değeriendirildiği belirtilmektedir⁹⁴. MacDonald, 31 Mart'ta Mussolini'ye gönderdiği özel mektubunda; Daladier ile yaptığı özel görüşmeden bahsederek Fransız tarafının pakt projesine çok sıcak bakmamakla birlikte düşmanca da yaklaşmadığını ifade etmekte ancak pakt metninin Fransız gazetesinde yayımlanmasından duyduğu şaşkınlığı belirtmektedir⁹⁵.

Bundan sonra çeşitli basın organlarında yayımlanan “Dört Güç Paktı” metninde yer alan hususlar şu şekilde sıralanmaktadır⁹⁶:

- Madde 1: Dört büyük devlet (İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya) Briand-Kellog ve kuvvete başvurmama antlaşmaları çerçevesinde barışı muhafaza için iş birliği yapacaklardır.
- Madde 2: Dört büyük devlet barış antlaşmalarının, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi çerçevesinde tadili esasını kabul etmektedirler.
- Madde 3: İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri Silahsızlanma Konferansı'nda tam bir sonuca varılamaması hâlinde; aralarında tespit edecekleri esaslar dahilinde ve aşamalı olarak “Almanya'ya hukuksal eşitlik” hakkını tahakkuk ettirileceğini kabul etmişlerdir. Aynı haklar Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan için de verilecektir.
- Madde 4: Müstemleke meselelerinde dört büyük devlet mümkün olduğunca müşterek bir hareket tarzı takip edeceklerdir.
- Madde 5: Üç ay içinde parlamentoların onayına arz edilecek pakt, 10 yıl süreyle geçerli olacak ve bitiminden 1 yıl önce taraflardan birisi tarafından ilga edilmedikçe 10 yıl daha uzayacaktır.
- Madde 6: Bu antlaşma Milletler Cemiyeti'ne kaydettirilecektir.

⁹³ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.333, 31 Mart 1933, s.358.

⁹⁴ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.333, Dipnot.5, 31 Mart 1933, s.358.

⁹⁵ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.344, 31 Mart 1933, s.367-370.

⁹⁶ “Dört Büyük Devlet İtilafı”, **Akşam**, 4 Nisan 1933; “Roma Mülakatında Neler Tespit Edildi”, **Milliyet**, 5 Nisan 1933.

VI. Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” Projesi'ne Avrupa'da Tepkiler

Dörtlü pakt üyeleri olması planlanan devletlerin, o sıralarda Milletler Cemiyeti üyesi ve aynı zamanda Locarno antlaşmalarının tarafları olarak aralarında iş birliği için yeteri kadar bağlantı olmasına rağmen bir ittifaka yönelmeleri ihtimali, Avrupa devletlerinde haklı olarak endişe yaratmıştır. Milletler Cemiyeti üzerinde ayrı bir otorite tesis edilmesinden duyulan endişe, Silahsızlanma Konferansı'nın kesintiye uğraması⁹⁷ sonrasında tüm Avrupa'da ve özellikle orta büyüklükteki devletler arasında hızla yayılmaya başlamıştır⁹⁸. Revizyonist İtalya ve Almanya ile anti-revizyonist Fransa ve İngiltere'nin aralarında bu kadar derin farklar bulunurken, iş birliği yapmak konusunda nasıl mutabık kalabildiklerinin altında yatan gerçek niyet ne olabilirdi⁹⁹?

Mussolini'nin bu girişimi ile Avrupa üzerinde bir çeşit hegemonya kurulmaya çalışıldığından kuşkulanan Küçük Antant devletlerini (Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya) temsilen Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu, Fransa hükûmeti nezdinde Fransız basını tarafından da desteklenen bir girişimde bulunarak bu pakta engel olmaya çalışacaktır¹⁰⁰. Küçük Antant devletlerinin bu girişiminden somut bir netice alınamayacaktır¹⁰¹.

Almanya'nın yeniden silahlanarak kendisine ve garanti verdiği Küçük Antant ve Polonya'ya tehdit oluşturmasından endişe eden Fransız kamuoyunda “Dört Güç Paktı” projesine karşı ciddi bir tepki vardır¹⁰². Milletler Cemiyeti üyesi dört büyük devletin iş birliği yapması Fransa'da bazı kesimler tarafından şiddetle eleştirilmektedir¹⁰³. Eleştiriler genel olarak; Fransa'nın Küçük Antant ve Polonya ile mevcut anlaşmalarıyla Mussolini'nin yeni teklifinin bir arada düşünülemeyeceği, Mussolini'nin amacının Avrupa haritasında deği-

⁹⁷ Silahsızlanma Konferansı 28 Mart 1933 tarihinde; MacDonald planını 25 Nisan 1933 tarihinde görüşmek üzere tekrar toplanmak üzere tatil edilmiştir. “Silahları Bırakma Konferansı 25 Nisan'a Kadar Tatil Edildi”, **Akşam**, 29 Mart 1933.

⁹⁸ “Dörtlerin Diktatörlüğünden Orta Devletler Endişe İçindedirler”, **Yeni Asır**, 24 Mart 1933.

⁹⁹ Aynı dört devletin 30 Eylül'de 1938 tarihinde imzalayacakları ve Çekoslovakya'nın sonunu getirecek olan Münih Anlaşması hatırlanmalıdır. Bk. Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, 2. Cilt, s.581-582.

¹⁰⁰ “In Attesa dell'arrivo di Titulescu”, **Il Messaggero**, 31 Mart 1933; “Mussolini Planı ve Fransa”, **Akşam**, 2 Nisan 1933.

¹⁰¹ Doğan Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi**, 4. Cilt, Tekin Yayınevi yay., İstanbul 2000, s. 1447.

¹⁰² “Dört Devlet Birliği Galiba Suya Düşüyor”, **Akşam** 23 Mart 1933.

¹⁰³ “Fransızların Tebliği”, **Yeni Asır**, 23 Mart 1933.

şiklikler yapmak olduğu ve Almanya'daki Nazilerin Fransa aleyhindeki faaliyetleri nedeniyle bu projenin gerçekleştirilmesinin oldukça zor olduğu hususlarında yoğunlaşmaktadır¹⁰⁴. Fransa eski Başbakanı Herriot, şöyle demektedir: "...Büyük devletlerin, küçük devletlerin mukadderatını tayin etmek hakkına sahip olmasını istemekle emperyalizm yapılmış oluyor.¹⁰⁵" Başbakan Daladier, Fransız Meclisi'nde yaptığı konuşmada; "Dört Güç Paketi" projesinin "Kutsal İttifak"ı çağrıştırdığını ifade etmektedir¹⁰⁶. Bu açıklamalara karşın, Fransız Meclisi Mussolini'nin projesi üzerinde çalışılması yönünde karar alacaktır¹⁰⁷.

Avrupa'da harp koşullarının ortaya çıkma ihtimali İngiliz kamuoyunda endişe ile karşılanmaktadır. İngiltere eski Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, Avam Kamarasında yaptığı konuşmada; revizyonu "tehlikeli bir kelime" olarak nitelermekte ve eklemektedir: "Almanya'ya fedakârlık zamanı değildir.¹⁰⁸"

Polonya'daki tepkilerin ise oldukça şiddetli olduğu, Türkiye'nin Varşova Büyükelçiliğinden Dışişlerine Bakanlığına gönderilen raporda yer alan; "Paris Hükûmetinin Dörtler Direktuarı'na beyanı muvafakat etmesi Fransızlar hakkında beslenen son ümidi de berhava etti." ifadesinden anlaşılmaktadır¹⁰⁹.

"Dört Güç Paketi" söylentileri Küçük Antant devletleri arasında endişe ve korkuya neden olmaktadır¹¹⁰. Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Eduard Benes, "Dört Güç Paketi"nin uygulanması hâlinde Milletler Cemiyeti'nin çökeceğini açıklamakta, bu durumda Rusya ile Çin'in de bir kulüp meydana getirerek İngiliz Hindistanı'nı hedef alabileceğini ifade ederek, şöyle eklemektedir: "Büyük devletler bizim işlerimizle uğraşmak istiyorlarsa neden dolayı biz de onların işleri ile meşgul olmayalım?¹¹¹"

Sovyet kamuoyunda "Dört Güç Paketi"na ilişkin olumsuz eleştiriler yapılmaktadır¹¹². İzvestiya gazetesi "bir siyaset pazarı kurmak için tröst teşkil

¹⁰⁴ "Mussolini'nin Dört Ahbap Çavuşlar Projesi", **Yeni Asır**, 22 Mart 1933.

¹⁰⁵ "Avrupa Haritası Yeni Baştan Yapılamaz", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1933.

¹⁰⁶ "Dörtler Meclisi Eski Mukaddes İttifak'a Benzer", **Akşam**, 8 Nisan 1933.

¹⁰⁷ "Daladier Parla alla Camera del Piano Mussolini", **Il Messaggero**, 7 Nisan 1933.

¹⁰⁸ "Sir A. Chamberlain's Anxiety", **The Times**, 15 Nisan 1933.

¹⁰⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon: 030-10-0-0, Kutu: 245-Gömlek:658-Sıra:8, 8 Nisan 1933.

¹¹⁰ "Roma Mülakatı Küçük Devletleri Endişeye Düşürdü", **Akşam**, 22 Mart 1933.

¹¹¹ "M. Benes'in Beyanati", **Milliyet**, 9 Nisan 1933.

¹¹² **DDI, Seri 7, C.XII**, Belge.509, 5 Aralık 1932, s.620.

edilmekte olduğunu” iddia etmekte, Pravda Gazetesi ise İngiltere'nin Versay Antlaşması'nı muhafaza ederek çıkacak anlaşmazlıklarda hakem rolüne soyunmak ve Alman faşizmini Doğu'ya yöneltmek amacıyla olduğunu belirtmektedir¹¹³. Militant dergisinde yayımlanan bir makalede; aslında bu paktın Sovyetler Birliği'ne karşı hazırlanan bir düzenleme olduğu, bundan ABD banker ve silah satıcılarının çıkar elde edecekleri, Dörtlü Pakt kapsamında Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın barışı garanti etmelerinden bahsedilmekte olmasına rağmen, barışı kimin tehdit ettiğini belirtmedikleri ifade edilmektedir¹¹⁴.

Mussolini, Avrupa'nın değişik ülkelerinden yükselen bu eleştirilere cevap olarak, Budapeşte'de yayımlanan Ester Lloyd gazetesinde 11 Nisan 1933 tarihinde “Muahedeler Dahi Fanidir” başlığıyla yayımlanan makalesinde; sulh antlaşmalarının sonsuza kadar değişmeden kalamayacağını, bu konuda Sevr Antlaşması'nın bir örnek olduğunu, Milletler Cemiyeti'nin bu konulara zamanında müdahil olmadığı takdirde Cenevre Gölü kıyısında inşa edilen “görmekli binası son taşına kadar tamamlansa da” varlığının son bulacağını ifade etmektedir¹¹⁵.

VII. Mussolini'nin “Dört Güç Paktı” Projesi Karşısında Türkiye'nin Durumu

Mussolini'nin açıkladığı “Dört Güç Paktı” projesi aslında Türkiye stratejisinden sapma anlamına gelmektedir. Bu projenin Türkiye'yi İtalya'dan biraz daha uzaklaştıracağı, “Dört Güç Paktı” teklifinin ortaya çıkması sırasında İtalya ve Türkiye'nin farklı kamplarda yer almalarıyla anlaşılacaktır. Bu arada İtalya'daki Türk Büyükelçisinin tüm yabancı büyükelçilere verilen resepsiyonda, “Dört Güç Paktı” aleyhine görüş belirtmesi sadece İtalyanlarda değil, Alman Büyükelçi'de de rahatsızlık yaratacaktır¹¹⁶.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün, daha başlangıçtan itibaren Mussolini'nin dörtlü pakt girişiminin hayırlı olmayacağını değerlendirerek, “bu tertibin bozulması gerektiği” direktifini vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk, Ankara'da yabancı devlet temsilcilerine Ankara Palas'ta verilen bir

¹¹³ “Sovyet Rusya Dörtler Misakını İstemiyor”, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1933.

¹¹⁴ Einde O'Callaghan (Düzenleyen), “The Designs Behind the Four Power Pact”, **The Militant**, Vol.VI, S 26, 13 Mayıs 1933, s.2.

¹¹⁵ **BCA**, Fon: 030-10-0-0,226-524-5, 25 Nisan 1933.

¹¹⁶ **DGFP, Seri C, C.I**, Belge:109, 22 Mart 1933, s.202.

akşam yemeği esnasında konuyu alenen açarak; böyle bir dördlü pakt girişiminin gereğini anlayamadığını ve Türk hükûmetinin bunu iyi karşılamayacağına açık bir şekilde ifade etmiştir¹¹⁷. Atatürk, İtalyan Büyükelçisi Lojacano ile yaptığı görüşmede;

14 milyonluk Türkiye'nin kaderinin dört büyük devlet tarafından çizilemeyeceğini belirtmektedir¹¹⁸. İtalyan belgelerinde; Mussolini'nin Torino'da yaptığı ve dört Avrupalı büyük devletin iş birliğini öngören konuşmasının Türkiye'nin Avrupa politikasına dahil olmasına engel olacağı düşüncesiyle Türk hükûmeti tarafından kızgınlık ile karşılandığı ifade edilmektedir¹¹⁹.

Türkiye, Batılı büyük devletlerin çıkarları gerektirdiğinde aralarındaki çelişkileri bir tarafa bırakarak birlikte hareket edebildiklerini yakın tarihinde yaşayarak öğrenmiş ve bu durumdan kurtulmak için büyük fedakârlıklar yapmak zorunda kalmıştı. Balkanlar ve Doğu Akdeniz'e yabancı bir gücün müdahale etmesinin bölgede büyük karışıklıklar meydana getireceğini ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyeceğini değerlendiren Ankara; bu durumu önlemek için, 1930'dan itibaren, özellikle Yunanistan'la birlikte inisiyatif alarak bir Balkan birliği gerçekleştirilmesi yönünde gayret göstermektedir. Bu çabaların meyvelerinin toplanabileceği bir dönemde ortaya çıkan "Dört Güç Paketi" projesi Türkiye açısından oldukça olumsuz olarak karşılanmaktadır. Türk politikacıları Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde karşı karşıya kaldıkları ve Türkiye'nin yaşamsal çıkarlarını tek başlarına savunmak zorunda kaldıkları Fransız-İtalyan-İngiliz blokuyla tekrar karşı karşıya gelmek durumunda kalmaktan endişe etmektedirler.

Mussolini'nin planı hakkında Türk basınında endişeli yorumlar yapılmaktadır. Mussolini ile görüşen MacDonald'ın amacının; İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Dünya meseleleri konusunda bir anlaşma aramak ve Avrupa politikasını idare etmek olabileceğini belirten Z.H, şöyle yazmaktadır: "Dünya politikası yeni bir safhaya giriyor. Yeni bir toplanma, birleşme hareketi var. Gözümüzü dört açmalıyız."¹²⁰ Necmeddin Sadık (Sadak); Avrupa'daki

¹¹⁷ Tefrik Rüştü Aras, **Görüşlerim, 1. Cilt**, Semih Lütfi Kitabevi yay., İstanbul 1945, s.59.

¹¹⁸ Dilek Barlas, "Atatürk Döneminde Balkan Politikası", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, AAM yay., Ankara 2010, s.282.

¹¹⁹ **DDI, Seri 7, C.XII**, Belge.509, 5 Aralık 1932, s.620.

¹²⁰ Z.H, MacDonald'ın Teklifi", **Akşam**, 22 Mart 1933.

“siyasal gelişmelere ve silah lobisinin çalışmalarına” dikkat çekmekte¹²¹, Yunus Nadi; Mussolini’nin projesindeki asıl maksadın “fena hudutlarla millî hayatları paramparça edilmiş” milletlerin şikâyetlerini çözmek için “muahe-delerin tadili” meselesi olduğunu ifade etmektedir¹²². Şevket Süreyya; “Dört Güç Paktı”nın, emperyalist devletlerin kendi aralarında emperyalizmin plan-lısına geçmek için uzlaşmalarının bir ifadesi olduğunu belirtmekte ve şöyle seslenmektedir: “...Marifet, eseriniz olan felaketlerin ve eseriniz olan sefalet-lerin lisanından anlamaktır. Eğer bunları bir dinlerseniz, Dörtler Kulübü’nde pek de rahat kahveler içilemeyeceğini kolayca anlarsınız.¹²³” Burhan Asaf, “Dört Güç Paktı”nın “bir tarafta sermayeci ve sanayici memleketler, diğer tarafta hammaddeci ve ziraatçi memleketler” olmak üzere Dünya’yı yeniden savaş öncesindeki sisteme çevirmek istediğini belirtmektedir. Asaf’a göre; “...büyük devletleri bir araya getiren tek ve kuvvetli sebep, sermayedarlık nizamı ile bundan kuvvet alan emperyalizmin yıkılmaları tehlikesidir.¹²⁴”

VIII. “Dört Güç Paktı” Metni Üzerindeki Mücadele

VIII. 1. İngiliz-Fransız Teklifleri

Hitler ve Nazi Partisi’nin iktidara gelmesi sonrasında Almanya ile iliş-kilerinde belirgin bir gelişme elde etmiş olan İtalya, “Dört Güç Paktı”na bü-yük bir önem atfetmekte, konuya sıcak bakmayan Fransa’ya karşı baskı oluş-turmak üzere İngiltere ile ilişkilerini sürdürmektedir. İngiliz tarafı 1 Nisan 1933 tarihinde İtalya’ya 3.madde üzerinde değişiklik önermiştir. Buna göre; silahsızlanma konusunda MacDonald Planı esas alınacak ve Almanya’ya eşit hakları kademeli olarak ve her safhada dört devletin mutabakat kalma-sı koşuluyla verilebilecektir¹²⁵. İtalyanlar bu teklifi hemen Alman tarafına duyurmuşlardır¹²⁶. Mussolini, 3 Nisan 1933 tarihinde Fransız Büyükelçi De Jouvenel’i kabul ederek görüşme yapmıştır. Görüşme sonrası açıklama yapan De Jouvenel, Mussolini’nin planının Locarno antlaşmalarının etkinliğini ar-

¹²¹ Necmeddin Sadık, “Harp Tehlikesi Var mı?”, **Akşam**, 4 Nisan 1933.

¹²² Yunus Nadi, “Direktuar Değil, Muahedelerin Tadili”, **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1933.

¹²³ Şevket Süreyya, “Kadro”, **Kadro Dergisi**, S 16, Nisan 1933, Milliyet Matbaası, İstanbul 1933, s.8-9.

¹²⁴ Burhan Asaf, “Liberal Emperyalizmden Dirije Emperyalizme Doğru”, **Kadro Dergisi**, S 16, Nisan1933, Milliyet Matbaası, İstanbul 1933, s.31-38.

¹²⁵ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.347, 1 Nisan 1933, s.371-378.

¹²⁶ **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.133, 4 Nisan 1933, s.239-240.

tıracağıını belirtmektedir¹²⁷. Mussolini, 4 Nisan 1933 günü İngiliz Büyükelçi Sir Ronald Graham ve Alman Büyükelçi Von Hassel'i ayrı ayrı kabul ederek, "Dört Güç Paketi" hakkında İngiltere ve Almanya'nın görüşlerini almıştır¹²⁸. Bu arada Büyük Faşist Konsey'in 5 Nisan 1933 gecesi Venedik Sarayı'nda yapılan toplantısında Mussolini'nin dış politikada gerçekçi görüşe dayanan ve Avrupa'da barışın yeniden kurulmasını ve devamını hedefleyen eylemi olarak değerlendirilen "Dört Güç Paketi" projesi alkışlarla onaylanmıştır¹²⁹.

"Dört Güç Paketi"na ilişkin Fransa'nın yeni teklifleri 10 Nisan'da Mussolini'ye iletilmiştir¹³⁰. Fransız tekliflerine ilişkin İtalyan basınında yer alan yorumların oldukça temkinli olduğu ve "güvensizlik havasını dağıtacak bir yenilik" olarak değerlendirilmesi dikkat çekicidir¹³¹. Fransa'nın İtalya ve İngiltere hükümetlerine gönderdiği önerilerinde¹³²Almanya'ya silahlanmada eşit hukuksal haklar verilmesini içeren 3.maddeye ve barış antlaşmalarının revizyonu konusuna karşı çıkılmakta olduğu sonradan metnin gazetelerde yayımlanması ile anlaşılacaktır¹³³.

Alman Büyükelçi Hassel, Berlin'e gönderdiği mesajında; Mussolini'nin Fransız tekliflerini "beklediğinden daha iyi bulduğunu" belirttiğini ancak Hassel'in Mussolini'ye bunları "kabul edilemez" bulduğunu ifade ettiğini belirtmektedir¹³⁴.

VIII. 2. Mussolini-Von Papen-Göring Mülakatları

Almanya Başbakan Vekili Von Papen ve Hermann Göring'in ve 10 Nisan 1933 tarihinde hava yoluyla Roma'ya gelmesi ve Mussolini ile görüşmeler yapması oldukça dikkat çekicidir¹³⁵. Fransa'nın görüşlerini bildirdiği günler-

¹²⁷ "La Francia e il Piano Mussolini", **II Messaggero**, 4 Nisan 1933.

¹²⁸ "Per Il Patto di Cooperazione Fra La Potenze", **II Messaggero**, 5 Nisan 1933; "Gene Dört Büyük Devlet Meselesi", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1933.

¹²⁹ "Il Gran Consiglio Plaude all'azione del Capo Del Governo", **II Messaggero**, 6 Nisan 1933.

¹³⁰ "Il Dibattito Francese", **LaStampa**, 11 Nisan 1933; "Fransa Dört Devlet Birliği İçin Cevabını Verdi", **Milliyet**, 11 Nisan 1933.

¹³¹ "Fransız Muhtırası Roma'da Nasıl Karşılandı", **Yeni Asır**, 12 Nisan 1933.

¹³² **BCA**, Fon:030-10-0-0, Kutu:244, Gömlek:651, Sıra:12, 22 Mayıs 1933.

¹³³ "Fransa Dörtler Misakı İçin Hala Karar Veremedi", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1933.

¹³⁴ **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.151,12 Nisan 1933, s.280-282.

¹³⁵ "Von Papen a Colloquio Col Duce", **II Messaggero**, 11 Nisan 1933.

de gerçekleşen bu ziyaret, İtalyan-Alman iş birliğinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir¹³⁶. Mussolini'nin dışişleri bakanlığını üstlenmesinden sonra gerçekleştirdiği ilk önemli inisiyatif olan bu proje ile Fransa ve İngiltere'ye karşı uygulayacağı uzun vadeli politikalarında Almanya'yı bir “karşı ağırlık” olarak kullanmak düşüncesindedir¹³⁷. Mussolini-Von Papen görüşmesinde “Dört Güç Paktı” hakkında Fransa'nın görüşlerinin incelendiği, Von Papen'in Vatikan'ı da ziyaret ettiği ve Papalık Devleti ile İtalya arasında daha önce yapılmış olan anlaşmada¹³⁸ mevcut şartlar çerçevesinde, Almanya ile Vatikan arasında da benzer bir anlaşmanın yapılmasının muhtemel olduğu görülmektedir¹³⁹. Hassel, Alman Dışişlerine gönderdiği mesajda; Von Papen ile birlikte Mussolini'ye yaptıkları ziyarette Mussolini tarafından ortaya koyulan 4 Mart 1933 tarihli pakt metninin uygun olduğunu belirttiklerini ancak Mussolini'nin Fransız tekliflerini de değerlendirmek istediğini belirttiğini ifade etmektedir¹⁴⁰. Alman Dışişleri Bakanı Neurath, Hassel'e gönderdiği mesajında; özellikle 3.madde üzerinde durmakta, “eşit haklar” meselesinin önemine dikkat çekmekte ve Hassel'in Mussolini ile görüşerek Fransız tekliflerinin değerlendirilmesinde Almanya'nın görüşlerinin esas alınmasını talep etmesini istemektedir¹⁴¹. Von Papen ise Mussolini'den pakt metninde MacDonald Planı'ndan bahsedilmemesini ve Almanya'nın eşit haklar esasının yeniden metne dahil edilmesini talep edecektir¹⁴². Mussolini, Hassel'e; bütün Dünya'da olumsuz bir Alman propagandası yapılırken Almanya'nın buna vereceği en iyi cevabın “Dört Güç Paktı”na dahil olmak olacağını belirtmektedir¹⁴³.

¹³⁶ “Roma'ya Giden Alman Nazırları”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1933.

¹³⁷ Stanley G.Payne, *A History of Fascism, 1914-1945*, University of Wisconsin press, Wisconsin 1996, s.231.

¹³⁸ **Lateran Antlaşması (Patto di Laterano)**: 11 Şubat 1929'da Papa IX.Pius ile Mussolini arasında Vatikan'da imzalanan ve Vatikan'a birtakım haklar veren, Katolikliği İtalya'da resmi din haline getiren antlaşma. Detaylar için bk. David I.Kertzer, **Papa ve Mussolini**, Çev.Ahmet Arslan, Ayrıntı yay., İstanbul 2014, s.157-175.

¹³⁹ “Papa'yı Ziyaret”, *Yeni Asır*, 12 Nisan 1933. Almanya ile Vatikan arasında 20 Temmuz 1933 tarihinde bir anlaşma (Konkordat) imzalanacaktır. Bk. William Shirer, **Nazi İmparatorluğu, 1. Cilt Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü**, Çev.Rasih Güran, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul, 2002, s.306.

¹⁴⁰ **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.154, 12 Nisan 1933, s.287.

¹⁴¹ **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.153, 12 Nisan 1933, s.284-286.

¹⁴² **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.164, 19 Nisan 1933, s.300-301.

¹⁴³ **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.171, 20 Nisan 1933, s.316-317.

Von Papen, Roma'da verdiği demeçte; Faşizm ile Nasyonal Sosyalizm arasındaki fikir ve his birliği bulunduğunu, "Almanya ile İtalya'nın birlikte hareket etmesinin bir zorunluluk hâline geldiğini"¹⁴⁴, Almanya'nın Avrupa'yı barışa yöneltecek "Dört Güç Paketi" projesini bütün kalbiyle desteklemekte olduğunu ifade etmekte¹⁴⁵, 21 Nisan'da İtalya'yı terk ederken verdiği demeçte "Mussolini'ye olan hayranlığını" belirtmektedir¹⁴⁶.

"Dört Güç Paketi" projesi; İngiltere, Fransa, Küçük Antant devletleri ile Polonya, Sovyetler Birliği ve Türkiye'de yarattığı tepkilerin etkisiyle bir süreliğine de olsa kamuoyunda gündemden düşecek, ancak dört devlet arasındaki görüşmeler gizli olarak devam edecektir. Bu dönemde İtalya Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan çalışmalarda İngiliz, Fransız ve Alman elçilerinin de katılımıyla yeniden düzenlenen pakt metninin 4 Mayıs 1933 tarihinde Berlin'e gönderildiği ve metnin üzerinde Hitler tarafından kabul edildiğine dair bir not eklenmiş olduğu görülmektedir¹⁴⁷.

IX. "Dört Güç Paketi" Çalışmalarının Yeniden Canlanması ve Pakt Metni Üzerinde Nihai Anlaşma

ABD Başkanı Roosevelt tarafından 16 Mayıs 1933 tarihinde aralarında Atatürk'ün de bulunduğu 54 devlet başkanına, Dünya ekonomik ve silahsızlanma konferanslarının önemini vurgulayan ve Dünya barışı için iş birliği ve anlayış telkin eden bir beyanname¹⁴⁸ gönderilmiştir¹⁴⁹. Roosevelt'in beyannamesinden sonra Hitler'in 17 Mayıs 1933 tarihinde Reichstag'da yapmış olduğu ve Almanya'nın savaş istemediğini ifade eden ancak sınırlardan şikâyet eden konuşması¹⁵⁰ Avrupa'da siyasal ortamın göreceli olarak yumuşamasına neden olmuştur¹⁵¹. Hitler'in "yumuşaklığı ve barış övgüsüyle" Dünya'da hayret ve

¹⁴⁴ "İtalya- Almanya Misakı mı?", **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1933.

¹⁴⁵ "Four Power Pact", **The Times**, 15 Nisan 1933.

¹⁴⁶ "Von Papen Mussolini'ye Hayranlığını Bildiriyor", **Yeni Asır**, 22 Nisan 1933.

¹⁴⁷ **DGFPP, Seri C, C.I**, Belge.208, 4 Mayıs 1933, s.377-378.

¹⁴⁸ Atatürk tarafından bu beyannameye verilen ve Dünya Ekonomik ve Silahsızlanma Konferansları konusunda Türkiye'nin tutumunun ABD'nin tutumuna oldukça yakın olduğuna dair bir cevap gazetelerde yayımlanmıştır. Bk. "Amerika ile Bir Fikirdeyiz", **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1933.

¹⁴⁹ "Roosevelt'in Beyannamesi Ehemniyetle Karşılandı", **Akşam**, 18 Mayıs 1933.

¹⁵⁰ "Hitler Merakla Beklenen Nutkunu Söyledi", **Milliyet**, 18 Mayıs 1933.

¹⁵¹ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, 2.Cilt**, s.312.

sevinç uyandıran bu konuşması, daha sonra “aldatıcı propaganda şaheseri” olarak değerlendirilecektir¹⁵². Hitler bu konuşmasında; silahlanmada eşit muamele istemekte, bu gerçekleşmezse Almanya’nın Milletler Cemiyeti’nden ve Silahsızlanma Konferansı’ndan çekileceğini ifade etmektedir. Batı dünyası nedense bu söylevin son kısmı üzerinde durmayacak ve Hitler’in barış söylemi ön plana alınacaktır.

Bu ortamda “Dört Güç Paktı” meselesi yeniden kamuoyunda yer almaya başlamaktadır¹⁵³. Mussolini, Büyük Faşist Meclisi’nde yaptığı konuşmada; Roosevelt’in beyannamesi ve Hitler’in nutkundan sonra Avrupa’nın genel havasının hissedilir derecede düzeldiğini ve “Dört Güç Paktı” görüşmelerine devam edilmekte olduğunu ifade etmektedir¹⁵⁴.

Almanya ile İtalya arasında devam ettirilen görüşmeler neticesinde 20 Mayıs 1933 tarihinde yeniden Roma’ya gelen Göring, Almanların dördümlü pakt metni hakkındaki nihai görüşlerini Mussolini’ye iletmıştır¹⁵⁵. Mussolini ile Göring arasındaki bu görüşmeler sonucunda pakt metni üzerinde büyük ölçüde anlaşma sağlandığı¹⁵⁶, bundan sonra Mussolini’nin metni İngiliz ve Fransız büyükelçilerle görüşerek neticelendirmiş olduğu ve İngiliz ve Fransız taraflarının onayı için gönderilmiş olduğu¹⁵⁷, pakt metni üzerindeki mutabakatın 28 Mayıs 1933 tarihi itibarıyla büyük ölçüde tamamlandığı anlaşılmaktadır¹⁵⁸. Cerruti, Hitler’in üzerinde başka değişiklikler yapılmaması kaydıyla pakt metninin mevcut hâlini kabul ettiğini ve paktın parafe edilmesini istediğini bildirmektedir¹⁵⁹.

Bu gelişmeler sonrasında Küçük Antant devletlerinin endişeleri hâlen giderilmiş değildir. İngiltere Dışişleri Bakanı Simon ile Paris’te bir araya

¹⁵² Shirer, a.g.e., s.274.

¹⁵³ Bu konuda örnekler için bk. “I Negoziati per Il Patto a Quattro”, **LaStampa**, 22 Mayıs 1933. “Italian Policy”, **The Times**, 23 Mayıs 1933. “Roma’nın Yeni Manevrası”, **Yeni Asır**, 23 Mayıs 1933; “Dörtler Misakı Nihayet Tahakkuk Ediyor”, **Yeni Asır**, 24 Mayıs 1933.

¹⁵⁴ “La Seduta del Gran Consiglio”, **La Stampa**, 24 Mayıs 1933; “Mussolini’nin Beyanati”, **Yeni Asır**, 24 Mayıs 1933.

¹⁵⁵ “Göring Roma’da”, **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1933.

¹⁵⁶ **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.258, 22 Mayıs 1933, s.478-479.

¹⁵⁷ “Roma Müzakeratı Bitti”, **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1933.

¹⁵⁸ “Four Power Pact, Text Amended, Virtual Agreement Reached”, **The Times**, 29 Mayıs 1933.

¹⁵⁹ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.742, 30 Mayıs 1933, s.794.

gelen Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Benes, Küçük Antant'ın "Dört Güç Paktı"na karşı olduğunu belirtmektedir¹⁶⁰. Küçük Antant Konseyi 30 Mayıs 1933 tarihinde yaptığı açıklamada "Dört Güç Paktı"nın devletler arasındaki düşmanlıkları tahrik edebileceğini ve bu projeye karşı olduklarını beyan etmiştir¹⁶¹. Bunun üzerine, Fransa hükûmeti tarafından yapılan açıklamayla; Küçük Antant devletleri ile Polonya'ya garanti verilecek ve Fransa'nın hiçbir sınır değişikliğine izin vermeyeceği ilan edilecektir¹⁶². Bu gelişmelerden sonra Küçük Antant Konseyi yaptığı açıklamada; sınırların yeniden tetkiki veya muahedelerin yeniden gözden geçirilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığı konusunda Fransa'nın verdiği güvencenin yeterli bulunduğunu ve "Dört Güç Paktı"nın imzalanması konusunda bir sorun olmadığını ilan etmiştir¹⁶³. Küçük Antant'ın bu açıklaması Cenevre'de ve Almanya'da olumlu karşılanmıştır. İtalya'da ise büyük bir sevinç vardır¹⁶⁴.

X. "Dört Güç Paktı"nın Roma'da Parafe Edilmesi ve Avrupa'da Tepkiler

İngiliz, Fransız ve Alman büyükelçilerin 31 Mayıs 1933 tarihinde Suvich'i ziyaretleri sonucunda "Dört Güç Paktı" metni üzerinde nihai anlaşmanın sağlanmış olduğu ve 1 Haziran'dan itibaren imza formaliteleri için hazırlıkların yapılması konusunda mutabakat sağlandığı görülmektedir¹⁶⁵.

Fransa'nın arzu ettiği değişikliklerin pakt metnine dahil edilmesi sırasında Fransız hükûmeti; Alman hükûmetinin de metnin son hâli üzerinde mutabakat vermesi şartıyla, "Dört Güç Paktı"nın parafe edilmesi için Başbakan Daladier'e yetki vermiştir¹⁶⁶. Böylece paktın tamamlanması konusundaki en önemli engel olan Fransız hükûmetinin tutumu aşılmış oluyordu.

Resmî adı "Anlayış ve İş Birliği Antlaşması-Agreement of Understanding and Cooperation" olan ve "Mussolini Paktı" olarak da adlandırılan "Dört Güç Paktı" Antlaşması, 7 Haziran 1933 tarihinde Palazzo Venezia'da Mussolini ile

¹⁶⁰ "Benes Comunica Che La Piccola Intesa é Contraria al Patto", **LaStampa**, 25 Mayıs 1933.

¹⁶¹ "La Piccola Intesa Recede dalla Opposizione", **LaStampa**, 31 Mayıs 1933.

¹⁶² **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.269, 29 Mayıs 1933, s.497-500.

¹⁶³ "Little Entente's Decision, Revised Text Accepted", **The Times**, 31 Mayıs 1933.

¹⁶⁴ "Pace in Europa per Dieci Anni", **LaStampa della Sera**, 1-2 Haziran 1933. Roma'da Sevinç", **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1933.

¹⁶⁵ "L'Imminente Accordo fra le Potenze Europee", **Il Messaggero**, 1 Haziran 1933. "The Four Power Pact", **The Times**, 1 Haziran 1933.

¹⁶⁶ "Four Power Pact, French Agreed", **The Times**, 7 Haziran 1933.

İngiliz, Alman ve Fransız büyükelçileri tarafından parafe edilmiştir¹⁶⁷. “Dört Güç Paktı”nın tam metni 8 Haziran 1933 tarihinde gazetelerde yayımlanmıştır¹⁶⁸. Diğer taraftan imzalanan ayrı bir protokolle, projenin başladığı ve ilgili hükûmetlerin imza için gerekli işlemleri en kısa zamanda tamamlaması hususu da karar altına alınmıştır¹⁶⁹.

“Dört Güç Paktı” metninde yer alan önemli hususların şöyle sıralanması mümkündür: Antlaşmanın giriş kısmında İtalya, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın Milletler Cemiyeti Konseyi daimi üyesi ve Locarno antlaşmalarında imzacı taraflar olarak; Milletler Cemiyeti Antlaşması, Locarno antlaşmaları, Briand-Kellog Paktı ile 11 Aralık 1932 ve 2 Mart 1933 tarihlerinde Silahsızlanma Konferansı Siyasal Komitesi'nde imza altına alınan belgelere bağlı olarak bu pakta imzacı tarafların haklarını gözetecek bir anlaşmaya varmış oldukları ifade edilmektedir. “Dört Güç Paktı” metninin birinci maddesine göre; imzalayan taraflar “kendileriyle ilgili” her konuda karşılıklı danışmada bulunacaklar, Silahsızlanma Konferansı'nın başarısı ve barışın muhafazası için Milletler Cemiyeti Antlaşması çerçevesinde aralarında aktif iş birliği için her türlü çabayı göstereceklerdir. İkinci maddeye göre; Milletler Cemiyeti çerçevesinde ve özellikle Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 10.,16. ve 19. maddelerine göre alınabilecek kararları kendi aralarında inceleyerek karara bağlayabileceklerdir. Üçüncü maddeye göre; Silahsızlanma Konferansı'nda çözümlenemeyen konuları kendi aralarında istişare edeceklerdir. Dördüncü madde Avrupa'nın ekonomik sorunlarının Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözümü için danışmalarda bulunacaklarına, beşinci madde ise antlaşmanın süresinin on yıl olduğuna ve sekizinci yıl sonunda taraflardan birisi aksine bir talepte bulunmadıkça antlaşmanın uzatılacağına haizdir. Dört dilde hazırlanan antlaşma metninde anlaşmazlık konuları olduğunda Fransızca kopyası esas alınacak ve Milletler Cemiyeti'nde kaydedilecek antlaşma, imzacı devletler tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir¹⁷⁰.

“Dört Güç Paktı” metninde, Fransa'nın teklifleri doğrultusunda, İngiltere'nin de önerisiyle; üçüncü madde pakt kapsamından tamamen çı-

¹⁶⁷ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.776, 8 Haziran 1933, s.822.

¹⁶⁸ “Il testo del Documento”, **Il Messaggero**, 9 Haziran 1933; “The Four Power Pact, Text of Agreement”, **The Times**, 8 Haziran 1933.

¹⁶⁹ “Dörtler Misakı İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1933.

¹⁷⁰ Antlaşmanın İngilizce metni için bk. **Foreign Relations of the United States (FRUS), Diplomatic Papers, 1933, C.I**, 9 Haziran 1933, Belge.308, Ek.

karılmış, “eşit haklar” konusundan bahsedilmemiş ancak Fransa’nın kontrol uygulaması teklifi metne koyulmamıştır. Bu şekilde anlaşmazlık konuları halledilmiş olmuyor ancak pakt kapsamı dışına çıkarılmış oluyordu. Pakt metninde, Silahsızlanma Konferansı’nın başarısız olması hâlinde dört devletin silahsızlanma konusunu kendi aralarında “Dört Güç Pakti” ruhuna uygun bir şekilde değerlendirecekleri hükmü de bulunmaktadır.

“Mussolini, antlaşmanın parafe edilmesi sonrasında büyük alkışlarla karşılandığı İtalyan Senatosu’nda yaptığı konuşmada; Dört Güç Pakti anlaşmasının sonuçlandırıldığını, İtalya ve Fransa arasındaki sorunların ortadan kalkmadığını ancak pakt sayesinde daha iyi bir atmosferde çözüme ulaşılabileceğini belirtmektedir. Mussolini, İtalyan Senato’sunda yıllar sonra ilk defa Fransa’nın alkışlandığı ve 45 dakika süren konuşmasında ayrıca, “Dört Güç Pakti”nin hiç kimseyi hedef almadığını, “Avrupa’da 10 yıl sürecek bir barış sürecinin garantiye alındığını”, ülkeler arasında bir hiyerarşinin öngörülmediğini ifade etmektedir¹⁷¹. Mussolini konuşmasını şöyle devam ettirmiştir: “Antlaşma senelerden beri kendileri ile samimi ve hakiki dostluk ilişkileri içinde bulunduğumuz devletleri doğrudan doğruya alâkadar etmektedir. Bu devletler de Tuna Havzasında Avusturya ile Macaristan ile Doğu Akdeniz’de Türkiye ve Yunanistan’dır. Antlaşma kendisiyle geçenlerde bir ticaret anlaşması yaptığımız Sovyet Rusya’yı da alakadar eder.¹⁷²”

On yıllık bir barış sürecinin garanti edildiği Dört Güç Pakti’nin parafe edilmiş olması ve Mussolini’nin konuşmasının tüm Dünya’da yarattığı olumlu yankılar İtalya’da büyük bir sevinçle karşılanmaktadır¹⁷³. Mussolini’nin eseri olan Dört Güç Pakti’nin Dünya Savaşı’ndan sonraki en önemli politik olay olduğu, bu antlaşmanın sadece silahlanmayı engellemeyeceği, aynı zamanda insanları bölen ve düşmanlaştıran herşeyi ortadan kaldıracağı yorumları yapılmaktadır¹⁷⁴. Torino’da tüm faşist teşkilat üyeleri ve siyah gömlekliler Carlo Alberto Meydanı’nda toplanarak Mussolini’nin başarısını kutlamaktadır¹⁷⁵. Mussolini’nin barış projesinin bütün Dünya’da olumlu karşılandığı vurgulan-

¹⁷¹ “Il Duce Annuncia La Conclusione del Patto a Quattro”, **LaStampa**, 8 Haziran 1933; “Rome Ceremony, Signor Mussolini’s Speech”, **The Times**, 8 Haziran 1933.

¹⁷² “Dörtler Misakı İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1933; “Fransa ile İtalya Anlaşıyorlar mı?”, **Akşam**, 9 Haziran 1933.

¹⁷³ “Dieci Anni di Pace é di Concorde Lavoro”, **Il Messaggero**, 9 Haziran 1933.

¹⁷⁴ “La Nuova Rinascenza Promossa da Roma”, **LaStampa della Sera**, 8-9 Haziran 1933.

¹⁷⁵ “Il Patto Mussolini”, **LaStampa**, 8 Haziran 1933.

maktadır¹⁷⁶. L’*Illustrazione Italiana*, paktın parafe edilmesini gösteren fotoğrafları yayımlamaktadır¹⁷⁷. İtalya’nın Londra Büyükelçisi Dino Grandi; “Dört Güç Pakti”nin parafe edilmiş olmasından dolayı Londra’da temas ettiği kişilerin hepsinin memnun olduğunu ve genel olarak Mussolini’nin Avrupa’yı bir kaostan kurtardığı için şükran duyguları içinde olduklarını aktarmaktadır¹⁷⁸. Büyük Faşist Konseyi’nin 12 Haziran 1933 tarihinde Venedik Sarayı’nda yapılan toplantısında konuşan Emilio De Bono, Mussolini’yi Dört Güç Pakti’nin neticelendirilmesi sebebiyle tebrik etmektedir¹⁷⁹.

“Dört Güç Pakti”nin parafe edilmesinden sonra Fransa, Küçük Antant devletlerine gönderdiği deklarasyonla, Küçük Antant’ın geçerli olduğunu belirtmiştir. Fransa Polonya hükûmetine de Varşova Büyükelçiliği vasıtasıyla sözlü olarak garanti vermiştir¹⁸⁰. Paul Boncour, Fransız Parlamentosunda yaptığı konuşmada; “Dört Güç Pakti”nin parafe edilmesinden sonra Avrupa’da daha iyi bir anlayışın yerleşmesini isteyen Fransız politikasının mükemmel bir şekilde devam ettiğini ifade etmektedir¹⁸¹.

Almanya’daki tepkiler ise doğal olarak oldukça farklı olacaktır. Alman Nazi Partisi dış politika bürosu başkanı ve önemli ideologu Alfred Rosenberg, “Dört Güç Pakti”ni “son 14 yılın en önemli anlaşması” olarak değerlendirmektedir¹⁸². Rosenberg, “Mussolinin Dört Güç Pakti inisiyatifinin Avrupa kıtasında barış ve istikrarın elde edilmesi için gerekli olan yolu gösterdiğini” ifade etmektedir¹⁸³. Almanya’nın Roma Büyükelçisi ise bu paktla ilgili bir anlaşmaya ulaşılmış olmasından memnun olduklarını, ancak bundan sonraki gelişmelerden endişeli olduğunu açıklamakta ve Fransa’nın pakt metni üzerinde yaptırmış olduğu değişikliklerden kinayeli bir şekilde bahsetmektedir¹⁸⁴.

¹⁷⁶ “Universale Consenso al Patto di Pace Realizzato da Mussolini”, **Il Messaggero**, 10 Haziran 1933.

¹⁷⁷ “La Sigla del Patto a Quattro a Palazzo Venezia”, **L’Illustrazione Italiana**, 11 Haziran 1933.

¹⁷⁸ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.777, 8 Haziran 1933, s.822.

¹⁷⁹ “La Gratitudine al Duce per La Conclusione del Patto a Quattro”, **LaStampa**, 13 Haziran 1933.

¹⁸⁰ “French Assurance to Little Entente”, **The Times**, 10 Haziran 1933.

¹⁸¹ “Paul Boncour’s Statement”, **The Times**, 6 Temmuz 1933.

¹⁸² “The Reception in Germany”, **The Times**, 9 Haziran 1933.

¹⁸³ Asvero Gravelli, **Europa, Con Noi**, Nuova Europa, Roma 1933, s.183-184.

¹⁸⁴ **FRUS, 1933, C.I**, Belge.306, 9 Haziran 1933.

“Dört Güç Paktı” ABD basınında da olumlu karşılanmaktadır¹⁸⁵. ABD Başkanı Roosevelt ise yayımladığı mesajla “Dört Güç Paktı” ile sağlanan uluslararası iş birliğinden duyduğu memnuniyeti ifade etmektedir¹⁸⁶. Macaristan’da yayımlanan Pester Lloyd gazetesinde yer alan bir haberde, “Dört Güç Paktı”nın İtalyan dış politikası için çok önemli bir aşama ve Mussolini’nin parlak bir başarısı olduğu, bu paktın Avrupa’daki mevcut adaletsizliklerin giderilmesinde yapıcı bir etki göstereceği yorumu yapılmaktadır¹⁸⁷.

Anlaşmanın parafe edilmesi sonrasında, The Times gazetesinde yer alan yorumda; bu anlaşmanın Türkiye’nin doğrudan doğruya çıkarlarını ilgilendirmediği ve bu sebeple Türk basını tarafından büyük bir merakla karşılanmamış olduğu, ancak diğer yandan bu paktın yarattığı etki nedeniyle Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini güçlendireceği yorumları yapılmaktadır¹⁸⁸.

XI. Mussolini’nin “Dört Güç Paktı” Projesi’ne Karşı Türkiye’de Gelişmeler ve Tepkiler

Mussolini’nin “Dört Güç Paktı” projesi kapsamında revizyonist Almanya ve İtalya ile anti- revizyonist Fransa ve İngiltere’nin bir araya gelerek antlaşma metnini parafe etmelerinden dolayı huzursuz olan birçok Avrupa devletinin arasında Türkiye de bulunmaktadır. İngiltere, Fransa ve İtalya’nın Türkiye ile sınırdaş oldukları da dikkate alındığında endişelerin daha fazla artması kaçınılmaz olmaktadır. Türkiye’nin Dört Güç Paktı geliştirilirken gösterdiği tepkilerden bazıları şöyle sıralanmaktadır:

Türkiye’nin Roma Büyükelçisi Vasıf (Çınar) Bey, 21 Mart 1933 tarihinde Pompeo Aloisi ile Roma’da yaptığı görüşmede; Mustafa Kemal’in Mussolini ile MacDonald arasında Roma’da yapılan görüşmeler hakkında haberdar olduğunu, büyük ve küçük devletler arasında ayırım yapılmasından memnun kalmadığını açıklamaktadır¹⁸⁹.

İtalya’nın Ankara Büyükelçisi Vincenzo Lojacano, Roma’ya gönderdiği raporunda; Tefvik Rüştü Bey’in Mussolini’nin Torino konuşmasında ortaya attığı “Dört Güç Paktı” projesini Türk hükûmetinin memnuniyetle karşılama-

¹⁸⁵ “Il Patto a Quattro Esaltato da Uno Scrittore Americana”, **LaStampa**, 12 Haziran 1933.

¹⁸⁶ **FRUS, 1933, C.I**, Belge.307, 9 Haziran 1933.

¹⁸⁷ “Il Patto a Quattro”, **LaStampa della Sera**, 21-22 Haziran 1933.

¹⁸⁸ “The Four Power Pact”, **The Times**, 13 Haziran 1933.

¹⁸⁹ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.250, 21 Mart 1933, s.274.

dığını, Sovyetler Birliği'nin de dahil edilmesi gereken bu pakt için Türkiye ve Yunanistan'ın da dikkate alınmasının uygun olacağını söylediğini ifade etmektedir¹⁹⁰.

Aloisi, Tefvik Rüştü Bey ile yaptığı görüşmede; “Dört Güç Paktı” projesinin Avrupa'nın iki önemli meselesi olan revizyon ve eşitlik meselelerini çözmeye tek yol olduğunu söylediğini, Tefvik Rüştü Bey'in ise kendisine; Türk hükümetinin İtalya'nın “Dört Güç Paktı” hakkında yürütmekte olduğu politikardan tedirgin olduğunu ve bunu gidermek için bir “Türk-İtalyan Centilmenler Anlaşması” yapılması gerektiğini söylediğini bildirmektedir¹⁹¹.

Tefvik Rüştü Bey'in Lojacono'ya; “Dört Güç Paktı” projesinin yarattığı siyasi ortam nedeniyle Küçük Antant ve Polonya ile Sovyetler Birliği arasında bir yakınlaşma meydana getirdiğini, bu durumda Romanya ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edeceğini belirttiğini görülmektedir¹⁹².

Lojacono, Türk hükümetinin “Dört Güç Paktı”na karşı çıkarken, Atina ile Ankara arasında yoğunlaşan politik hareketliliğin olası bir savunma paktına doğru yol aldığını, İtalya'nın Anadolu'ya el uzatma ihtimaline karşı Türkiye'nin bir güvence aramakta olduğunu ifade etmektedir¹⁹³.

Mussolini, Lojacono'ya; Roma'da Türk Büyükelçinin, Türk Dışişleri Bakanlığının “Dört Güç Paktı” hakkında, Fransa'nın Polonya ve Küçük Antant için yapmış olduğu açıklamaya benzer güçlü bir deklarasyon yayımlamak istediğini bildirdiğini, Lojacono'nun Tefvik Rüştü Bey ve İsmet Paşa ile görüşerek; İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki politikasını Türkiye'nin dostluğuna dayandırmak istediğini, “Dört Güç Paktı” imzalandığında İtalya'nın niyet ve arzusunun, Türkiye'nin herkesin yararına olan siyasi ve tarihî konumuna dayanan iyi niyet ve iş birliği olduğunun görüleceğini belirtmesini istemektedir¹⁹⁴. 4 Haziran 1933 tarihinde Ankara'da Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterini ziyaret eden İtalyan Büyükelçi; Türkiye'nin Dünya siyasetinde kazandığı önemin “Dört Güç Paktı” ile daha da belirginleşeceğini, İtalyan

¹⁹⁰ DDI, Seri 7, C.XIII, Belge.279, 24 Mart 1933, s.304-305.

¹⁹¹ DDI, Seri 7, C.XIII, Belge.489, 28 Nisan 1933, s.542.

¹⁹² DDI, Seri 7, C.XIII, Belge.450, 22 Nisan 1933, s.502.

¹⁹³ DDI, Seri 7, C.XIII, Belge.537, 5 Mayıs 1933, s.593-595.

¹⁹⁴ DDI, Seri 7, C.XIII, Belge.758, 2 Haziran 1933, s.802-803. Lojacono 5 Haziran'da bu talimata karşılık verdiği cevapta; İsmet Paşa ve Tefvik Rüştü Bey ile görüştüğünü, Mussolini'nin ifadelerinin memnuniyetle karşılandığını bildirmektedir. (Aynı belge s.803)

hükûmetinin Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki siyasetini Türkiye'nin dostluğu üzerine kurmak arzusunda olduğunu ifade etmektedir¹⁹⁵.

Lojacono, Mussolini'ye gönderdiği mesajında; Türk hükûmetinin “Dört Güç Paketi”na karşı olduğunu, Türkiye'nin barış ve huzuru sevdiğini, Mussolini'nin çabalarının takdir edilmekle birlikte Türk devlet adamlarının Avrupalı büyük devletlerin kendi aralarında anlaşmış olmalarından mutlu olmadığını, büyük devletlerin bu şekilde anlaşmalarının Türkiye'yi bölünmeye mahkum eden antik kavramlara dönüş olarak değerlendirdiğini, bu durumun Lozan Barış Antlaşması ve Boğazlar konusunda kendi zararına birtakım gelişmelere yol açabileceği, Fransa ve İtalya'nın anlaşmaları sonucunda İtalya'nın Doğu Akdeniz'de serbest kalabileceği değerlendirmelerinde bulunmakta olduğunu ve “bu hassasiyetlerinde Türk hükûmetinin pek haksız olmadığını” bildirmektedir¹⁹⁶.

Yukarıda açıklanan gelişmeler bağlamında; “Dört Güç Paketi”na ilişkin süreç ilerlerken İtalyan diplomatların Türk devlet adamları ile bir seri görüşme yaparak “Dört Güç Paketi” hakkındaki gelişmeler konusunda bilgi vermekte ve Türkiye'ye teminat vermeye çalışmakta oldukları görülmektedir. Bu dönemde İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlar'da revizyonist talepleri olduğu gibi, Türkiye'nin güneybatı kıyılarında gözü olduğu ancak bu taleplerinin uluslararası durumun göstereceği gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkabileceği de bir sır değildir. Mussolini'nin Türkiye üzerindeki bu çabalarının sebebinin; her şeyden önce Atatürk'ün o zamanlar Dünya'nın en çok sayılan liderlerinden birisi olması ve Türk dış politikasının sahip olduğu prestij ve gücü takdir etmesi olduğu kıymetlendirilmektedir. İtalya'nın bu safhadaki amacının Türkiye'yi kışkırtmamak ve Balkan ittifakının daha fazla sertleşmesine sebep olmamak için Türkiye'ye karşı uysal ve dürüst görünmek olduğu değerlendirilebilir.

XII. Maxim Litvinov'un “Mütecavizin Tarifi” Projesi

Sovyetler Birliği'nin ünlü diplomatı Maxim Litvinov tarafından 6 Şubat 1932 tarihinde Silahsızlanma Konferansı'nda; daha önce Milletler Cemiyeti'nde üzerinde mutabakat sağlanamayan “tecavüzün tarifi” tanımı yerine “mütecavizin tarifi” kavramı ortaya atılmıştır¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Akşin, a.g.e., s.188.

¹⁹⁶ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.862, 18 Haziran 1933, s.900-902.

¹⁹⁷ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.364.

Tevfik Rüştü Aras hatıralarında; “mütecavizin tarifi” tasarısının son 150-200 yılda meydana gelen savaşların nasıl başladığını incelemek suretiyle Litvinov tarafından meydana getirildiğini, kendisinin de bu projeyi çok beğendiğini, Makedonya ve İran’da daha önce yaşamış olduğu çete olaylarından esinlenerek mütecavizin tarifine bir madde eklenmesini Litvinov’a teklif etmiş olduğunu ve bu metnin Silahsızlanma Konferansı komisyonunda kabul gördüğünü ifade etmektedir¹⁹⁸.

Litvinov’un “Mütecavizin Tarifi” projesine göre; başka bir devlete savaş ilan eden, topraklarını işgal eden, bombardıman eden, deniz ve hava üslerine taarruz eden, sınırlarından içeriye izni olmadan giren ve deniz ablukası uygulayan devlet, “mütecaviz-saldırgan” olarak nitelendirilecektir¹⁹⁹.

Türkiye’den başka Küçük Antant, Polonya, Yunanistan, Şili gibi devletler tarafından desteklenen bu çalışma üzerinde; Türkiye temsilcisi Cemal Hüsnü (Taray) tarafından genel kurulda yapılan konuşmada; “Barışın idamesini, emniyetin takviyesini hedefleyen her sözleşmenin gayet sıkı ve belirsizliklerden uzak olması zorunludur” ifadesi kullanılarak projenin Türkiye tarafından kabul edildiği vurgulanmaktadır²⁰⁰. Görüşmeler sürerken Tevfik Rüştü Bey, Litvinov’a gönderdiği tebrik telgrafında; “Bu proje genel barış eserinin en kıymetli vesikasıdır” ifadesini kullanmaktadır. Litvinov ise verdiği cevapta projenin meydana getirilmesinde Tevfik Rüştü’nün önemli desteğinden bahsederek, Sovyetler Birliği ile Türkiye’nin sarsılmaz dostluğunu vurgulamaktadır²⁰¹.

24 Mayıs 1933 tarihli Politis Raporu’yla Milletler Cemiyeti Silahsızlanma Konferansı’nda genel kurul gündemine getirilen ancak Silahsızlanma Konferansı’nın kesintiye uğramasının da etkisiyle üzerinde bir anlaşma sağlanamayan “mütecavizin tarifi” kavramı sonraki gelişmelerde, büyük devletlerin küçük devletler üzerinde hegemonya kurmasını hedefleyen “Dört Güç Pakti”nin bozulması yolunda beklenmedik bir fayda sağlayacaktır²⁰².

¹⁹⁸ Aras, **Görüşlerim**, 1. Cilt, s.67-68.

¹⁹⁹ “Definition of An Agressor”, **The Times**, 7 Şubat 1933.

²⁰⁰ “Silah Bırakım Konferansında Sovyetlerin Bir Muvaffakiyeti”, **Yeni Asır**, 28 Mayıs 1933.

²⁰¹ “Mütearrız Kime Denecek?”, **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1933.

²⁰² Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.1447.

XIII. “Mütecavizin Tarifi” Kavramı Etrafında Yapılan Antlaşmalar

“Dört Güç Paktı”nın parafe edilmesi sonrasında gelişmeler, Locarno antlaşmaları esnasında meydana gelen olumsuz havayı yeniden ortaya çıkarmakta ve Avrupa’da yeni blokların göstermekte olduğundan bu durum Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından olumlu gelişmeler olarak görülmemektedir²⁰³.

Tevfik Rüştü Aras hatıralarında; Londra’da 12 Haziran 1933 tarihinde başlayacak olan ve dışişleri bakanlarının da katılacağı Dünya Ekonomik Konferansı²⁰⁴ esnasında, Mussolini’nin “Dört Güç Paktı”na karşı bir girişim başlatma konusunda öncelikle Litvinov ile görüşüğünü, Polonya’nın da olumlu görüşünü aldıktan sonra Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu’ya Sovyetler Birliği ile iş birliği yapmak gerektiğini ifade ettiğini belirtmektedir. Aras, kendisinin arabuluculuğu ile Türkiye Büyükelçiliği’nde bir araya gelen Türkiye, Sovyetler Birliği ve Romanya Dışişleri bakanları tarafından alınan ortak bir kararla; Polonya, Küçük Antant, Balkan Konferansı devletleri ve Sovyetler Birliği’nin; “mütecavizin tarifi” kavramı etrafında bir araya gelecek, “Dört Güç Paktı”na karşı antlaşma yapılmasına karar verdiklerini, daha sonra bu devletlere İran ve Afganistan’ın da kendi önerisiyle dahil edildiğini ifade etmektedir²⁰⁵.

Yapılan yoğun diplomatik ve siyasi faaliyetler neticesinde, Londra’da Sovyetler Birliği Büyükelçiliği’nde; 3 Temmuz 1933 tarihinde Sovyetler Birliği ile komşuları (Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, İran, Afganistan ve daha sonra Finlandiya²⁰⁶) arasında, 4 Temmuz 1933 tarihinde Türkiye, Sovyetler Birliği ve Küçük Antant devletleri (Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya) arasında, 5 Temmuz 1933 tarihinde ise Sovyetler Birliği ile Litvanya arasında olmak üzere “Mütecavizin Tarifi” antlaşmaları²⁰⁷ imzalanmıştır²⁰⁸.

Geçerlik süresi belirtilmeyen ilk iki antlaşmanın hükümleri aynı olmakla birlikte ikincisinde bütün devletlerin imzasına açık olduğuna dair bir mad-

²⁰³ Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.130.

²⁰⁴ “Londra Konferansı Dün Sabah Açıldı”, **Yeni Asır**,13 Haziran 1933.

²⁰⁵ Aras, **Görüşlerim**, 2. Cilt, s.139-144.

²⁰⁶ Finlandiya, antlaşmaya 22 Temmuz 1933 tarihinde katılacaktır.

²⁰⁷ Antlaşmaların İngilizce metni için bk. “London Convention Relating to Definition of Aggression, 3 July 1933”, **www.derechos.org**. Erişim Tarihi: 2 Aralık 2018.

²⁰⁸ “Definition Of An Aggressor”, **The Times**, 3 Temmuz 1933. TBMM tarafından 23 Aralık 1933 tarihinde 2357 ve 2358 sayılı yasalarla onaylanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarının Türkçe metni için bk. **Düster**, Tertip III, C 15, S 95(60) ve 90(7).

de bulunmaktadır²⁰⁹. Antlaşmanın giriş kısmında taraflarca daha önce imzalanmış olan Briand-Kellog Paktı’na atıfta bulunularak mütecavizin tarifinin önemine ve ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı prensibine değinilmektedir. Birinci madde, tarafların 24 Mayıs 1933 tarihli Silahsızlanma Konferansı Güvenlik Komitesi raporunda (Politis Raporu) açıklanan şekilde, mütecavizin tarifini kabul etdiklerini belirtmektedir. İkinci maddeye göre aşağıdaki hareketlerden birini ilk yapan devlet “mütecaviz” sayılacaktır:

1. Başka bir devlete savaş ilanı,
2. Başka bir devletin toprağını savaş ilan etmeden de olsa istilası,
3. Savaş ilan etmeden de olsa kara, deniz veya hava kuvvetleriyle başka bir devletin ülkesine, gemilerine veya uçaklarına saldırılması,
4. Başka bir devletin kıyı ve limanlarının denizden abluka altına alınması,
5. Kendi ülkesinde oluşan ve başka bir devlet topraklarında istila hareketi yapan çetelerin korunması veya istilaya uğrayan devletin talebine rağmen bu gibi çetelerin her türlü yardım ve korumadan yoksun bırakılmak üzere ülkesinde kendi gücüyle alınması imkân dahilinde olan tedbirlerin alınmasından kaçınılması.

Üçüncü madde saldırıyı haklı çıkarmak gayesiyle hiçbir gerekçe ileri sürülemediğini ifade etmekte, dördüncü madde ise antlaşmanın bütün ülkelere açık olduğunu belirtmektedir. Beşinci madde onay, altıncı madde imza formalitelerini açıklamaktadır²¹⁰. Bu antlaşmalarda öz olarak “mütecavizin tarifi”, “toprak kriterine” dayanılarak yapılmakta ve tecavüzün mazur gösterilemeyecek hâl ve fiilleri açıklanmaktadır²¹¹.

Londra’da imzalanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmaları, Mussolini’nin “Dört Güç Paktı”na karşılık olarak Briand-Kellog Paktı’ndaki en önemli eksiklik olan “tecavüz ve mütecaviz” tanımlamalarına açıklık getiriyor ve imzacı devletler kendi aralarında Baltık Denizi’nden ve Orta Avrupa’dan Asya ortalarına ve Basra Körfezine kadar uzanan bir coğrafyada barış ve güvenliği

²⁰⁹ Soysal, **a.g.e.**, s.435-440.

²¹⁰ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.366-367.

²¹¹ Sözleşmenin Metni için bk. **Atatürk’ün Milli Dış Politikası, 2. Cilt**, (1923-1938), 3. Baskı, TC Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994, Belge.97, s.660-667.

daha emin bir şekilde güçlendirmiş oluyorlardı. Böylece yaklaşık 300 milyon nüfusa sahip devletler topluluğu “mütecavizin tarifi” kavramı üzerinde anlaşmış oluyordu.

Tevfik Rüştü Aras, Sovyetler Birliği, Küçük Antant devletleri, Balkan Devletleri ve Polonya ile bir anlaşma imzalanacağı konusunu Londra’ya gitmeden önce kendisinin de tam olarak bilmediğini, ancak Atatürk’ün Ankara Palas’taki konuşması ile belirttiği istikamette çalışmalar yapmakta olduğunu, üç devlet adamının (Aras, Titulescu ve Litvinov) mensup buldukları devletler ve dost devletler üzerindeki güvenlik ve itibarı sayesinde bir hafta gibi kısa bir süre içinde bu çalışmaların başarıyla tamamlandığını ifade etmektedir²¹².

Muharrem Feyzi, “mütecavizin tarifi” kavramı çerçevesinde imzalanan antlaşmaların Avrupa’daki devletler açısından barışın muhafazası için son derece faydalı ve uygulanabilir olduğunu, Türkiye’nin de dahil olduğu bu anlaşmalar ile saldırgan karşıtı anlaşmaların bir kat daha güçlendiğini ifade etmektedir²¹³. Litvinov ile Aras’ın aynı anda Paris’te bulunmalarına önemli bir siyasi olay olarak atıf yapılan bir haberde; “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarının imzalanmasından sonra Doğu Avrupa’nın siyasi merkezinin Berlin’den Moskova’ya ve Ankara’ya kaydığı ifade edilmektedir²¹⁴.

Tan gazetesinde neşredilen bir makalede; Londra’da “mütecavizin tarifi” kavramı çerçevesinde imzalanan antlaşmaların son zamanlarda gerçekleştirilmiş en önemli siyasal faaliyet olduğu belirtilmektedir. Barışın teşkili ve güçlendirilmesine Türkiye’nin katılımına dikkat çeken yazar, Gazi’nin teşvi kiyle bugün büyük bir devlet hâline gelen Türkiye’nin Dünya’nın en önemli mevkilerinden birini işgal etmekte olduğunu ve uzun süredir birçok devletin gıpta ettiği bir siyasi basiret gösterdiğini ifade etmektedir²¹⁵.

İtalya’nın Moskova Büyükelçisi Attolico, Londra’da imzalanmış olan antlaşmaların doğrudan İtalya’ya karşı olmamasına rağmen, İtalya’nın politik faaliyet alanı olarak gördüğü ve egemenlik tesis etmek istediği bölgeleri etkileyeceğini, bir İtalya-Sovyetler Birliği antlaşmasının Türkiye’yi de kapsamı gerekeceğini ifade etmektedir²¹⁶.

²¹² Aras, **Görüşlerim**, 1. Cilt, s.62.

²¹³ Muharrem Feyzi, “İki Mühim İtilâf”, **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1933.

²¹⁴ “Litvinov’la Tevfik Rüştü Bey’in Paris Seyahatleri”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1933.

²¹⁵ “Tan Diyor ki: Türkiye Gıpta Edilecek Bir Siyasi Basiretkârlık Gösteriyor”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1933.

²¹⁶ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.978, 12 Temmuz 1933, s.1032-1033.

Dino Grandi, Tevfik Rüştü Bey ile Londra’da yapmış olduğu görüşme ile ilgili gönderdiği raporunda; Tevfik Rüştü Bey’in “Dört Güç Paktı” ile ilgili Türk hükûmetinin endişelerini dile getirdiğini, Titulescu ve Benes ile yoğun ilişkilerini gizlemediğini, Tevfik Rüştü Bey’in Türk-İtalyan politik gelişmeleri hakkında fikir alışverişinde bulunmak üzere Roma’ya gitmek arzusunda olduğunu, Türk Dışişleri Bakanı’nın Roma ziyaretinin kendisini İtalya ile iş birliği ve güvenlik konusunda cesaretlendirmek için bir fırsat olarak değerlendirilebileceğini bildirmektedir²¹⁷. Grandi, Tevfik Rüştü Bey’in hedefleri konusunda ne kadar yanıldığını ancak Roma ziyaretinden sonra anlayabilecektir.

“Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarıyla ilk defa olarak açık bir tarifi yapılmış olan “mütecaviz” kavramı, devletler hukukunda yeni bir gelişme safhasına işaret etmekte ve böylece uluslararası hukuk sahasına geçmiş bulunmaktadır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Müttefikler tarafından harp suçlularını yargılamak üzere kurulan Nürnberg mahkemelerinde, ABD’li savcı tarafından mütecavizin tarifinde 3-4 Temmuz 1933 tarihinde Londra’da imzalanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarının kriterlerine dayanılmış ve burada belirtilen tecavüz fiillerini ilk yapanların “mütecaviz” sayılması fikri telkin edilmiştir²¹⁸.

XIV. Tevfik Rüştü Bey’in Roma Ziyareti ve Mussolini ile Mülakatı

“Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarının Londra’da imzalanmasından sonra bu hususta İngiliz hükûmetinin bilgilendirilmesi görevini Litvinov üstlenirken, Fransa ve İtalya hükûmetlerinin bilgilendirilmesi işlemi ise Tevfik Rüştü Bey tarafından yerine getirilecektir. Londra’dan Paris’e giden Tevfik Rüştü Bey, burada Fransa Dışişleri Bakanı Paul Boncour ile bir görüşme yapmıştır. Tevfik Rüştü Bey hatıralarında; Boncour tarafından kendisine; Fransa’nın “Dört Güç Paktı”na istemeden katıldığını, buna Mussolini’nin infialini Fransa üzerine çekmemek için istemeden katlandığını ve Londra’da imzalanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarından memnun olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir²¹⁹.

Aloisi tarafından Vasıf Bey’le 10 Temmuz 1933 tarihinde Roma’da yapılan görüşmede; Türkiye’nin, özellikle Küçük Antant ile yapılan antlaşma

²¹⁷ DDI, Seri 7, C.XIII, Belge.894, 27 Haziran 1933, s.933-934.

²¹⁸ Zeki Mesud Alsan, “Tecavüzün Tarifi Problemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, C XI, S 1-2, 1954, s.60-63.

²¹⁹ Aras, *Görüşlerim*, 2. Cilt, s.145.

öncesinde, İtalyan tarafına haber vermemiş olmasından duyulan rahatsızlık dile getirilmekte ve bu antlaşmaların İtalya ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin sıkılaşmasına neden olabileceği belirtilmektedir²²⁰. İtalyan tarafı Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve komşularıyla yaptığı anlaşmaları anlayışla karşılarken Küçük Antant devletleriyle yaptığı anlaşmalardan büyük bir rahatsızlık duymaktadır. Bunun sebebinin Orta Avrupa ve Balkanlarda mevcut İtalyan-Fransız rekabeti olduğu anlaşılmaktadır.

Tevfik Rüştü Bey, 11 Temmuz 1933 tarihinde akşam saatlerinde Roma'ya gelmiş ve Mussolini tarafından hemen kabul edilmiştir. İtalyan Dışişleri Müsteşarı Suvich'in de dahil olduğu, uzun süren ve samimi bir havada gerçekleştirilen görüşmede; iki ülkeyi doğrudan ilgilendiren konular ve "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarının ana konular olarak görüşüldüğü anlaşılmaktadır²²¹. Mussolini tarafından Tevfik Rüştü Bey'den önce Sovyet büyükelçinin kabul edildiği ve İtalya ile Sovyetler Birliği arasında bir saldırmazlık paktı için görüşmeler yapıldığı haberleri de basında yer almaktadır²²².

Tevfik Rüştü Bey hatıralarında; Londra'da "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarının imzalanması sonrasında "Dört Güç Paketi"nin öneminin azalması nedeniyle Mussolini'nin güvenmiş olabileceğini ve bu yüzden bizzat Mussolini ile görüşerek gururunun tatmin edilmeye çalışıldığını, Mussolini'ye Londra'da "mütecavizin tarifi" kavramı etrafında imzalanan antlaşmaların "Dört Güç Paketi" ile denk olarak barış ve ahenge hizmet edeceğini izah ettiğini belirtmektedir. Tevfik Rüştü Bey ayrıca; bu görüşmede Mussolini'nin Sovyetler Birliği ile ittifak yapmak niyetinde olduğunu açıkladığını, kendisinin Mussolini'ye bu düşüncesinden dolayı çok sevindiğini ve "...kendi hükûmetine de bu ittifaka dahil olması için teklifte bulunabileceğini" ifade ettiğini, Mussolini'nin ise "Türkiye böyle bir ittifaka girmeyi isteyecek olursa bu arzuyu iyi niyetle mütalaa edebilirim. Fakat henüz bu ciheti düşünmedim." diye cevap verdiğini, Tevfik Rüştü Bey'in "sadece bu düşüncesini yerine getirebilmesine yardımcı olmak için" bu surette beyanda bulunduğunu ifade etmesi üzerine Mussolini'nin konunun açıklanmasını istediğini, bunun üzerine görüşmede bulunan İtalyan yetkili tarafından; "Türkiye'nin muvafakati olmadan Sovyetler Birliği, İtalya ile bir ittifak yapamaz. Sovyetlerle Türkiye arasındaki antlaşmada bu hususa dair karşılıklı taahhütler vardır." şeklinde

²²⁰ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.964, 10 Temmuz 1933, s.1012-1013.

²²¹ "Roma Mülakatında Neler Görüşüldü", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1933.

²²² "Tevfik Rüştü Bey-Mussolini Mülakatı", **Vakit**, 13 Temmuz 1933.

açıklama yaptığını belirtmektedir. Tefik Rüştü Bey, Mussolini’nin bunun üzerine Türk- İtalyan dostluğunun kuvvetlenerek devam etmesine önem verdiğini belirten bir teşekkür konuşması yaptığını ve Londra’da gerçekleşen antlaşmalarla ilgili kendisini bilgilendirmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdiğini belirtmektedir²²³.

Mülakattan sonra yayımlanan resmî tebliğde; bu görüşmede her iki hükümetin düşünüş ve görüşlerinde birlik olduğunun görüldüğü belirtilerek; iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerinin kuvvetlendirilmesine, “iyi ilişkiler ve mutabakat siyasetinin” devamına karar verilmiş olduğu açıklanmıştır. Mussolini, 13 Temmuz akşamı Tefik Rüştü Bey’in şerefine Lido del Castel Fusano’da birçok İtalyan hükümet mensubu, asker ve sivil bürokrat ve bakan ile Türk Büyükelçi ve temsilcilerinin katıldığı büyük bir ziyafet vermiştir. Tefik Rüştü Bey gazetecilere verdiği mülakatta; her iki memleketin iktisadi ve siyasi konular ile Akdeniz ve Balkan meselelerine ait görüşlerinin tıpkı olduğunu ifade etmektedir²²⁴. Tefik Rüştü Bey Roma’dan ayrılırken İtalyan gazetecilere verdiği mülakatta; Türk-İtalyan ilişkilerinin gelmiş bulunduğu durumdan duyduğu memnuniyeti açıklamakta, Roma’ya gelmesini gerektiren görevini icra etmekten dolayı memnun olduğunu belirtmekte ve Londra’da Sovyetler Birliği ile imzalanmış olan sözleşmelerin İtalya’nın politikalarına karşı olmadığını vurgulamaktadır²²⁵.

İtalyan arşiv belgesinde; 10 Temmuz 1933 tarihinde Mussolini-Potemkin görüşmesinin yapılmış olduğu, bu görüşme esnasında Potemkin tarafından Mussolini’ye; “mütecavizin tarifi” çerçevesinde imzalanan antlaşmaların, “Dört Güç Paktı’na karşı bir açık artırma olmadığı”, Benes’i Litvinov ile bir araya getirenin Tefik Rüştü Bey olduğunu söylediği görülmektedir. Aynı belgeden Potemkin tarafından, Sovyetler Birliği-İtalya anlaşmasının taslağının bu görüşme esnasında Mussolini’ye verildiği ve Mussolini tarafından bu anlaşma metninin kabul edilebilir bulunduğu anlaşılmaktadır²²⁶.

Tefik Rüştü Bey ve Mussolini’den başka Dışişleri Müsteşarı Suvich’in de katıldığı 11 Temmuz 1933 tarihli görüşmenin tutanağından; İran ve

²²³ Aras, **Görüşlerim, 1. Cilt**, s.65-67.

²²⁴ “Türkiye-İtalya Dostluğu Herşeyden Kuvvetlidir”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1933.

²²⁵ “Le Dichiarazioni di S.E.Tewfik alla Stampa”, **LaStampa**, 14 Temmuz 1933.

²²⁶ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.962, 10 Temmuz 1933, s.1009-1010. İtalya, “Dört Güç Paktı” dışında tutmaya çalıştığı Sovyetler Birliği ile 2 Eylül 1933 tarihinde “Dostluk, Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması” imzalamıştır. “Sovyetlerle İtalya Arasındaki Muahede”, **Vakit**, 7 Eylül 1933. Ayrıca bk. Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.310.

Afganistan'ın antlaşmalara dahil edilmeleri ve Romanya ile Sovyetler Birliği arasındaki büyük sorunlara rağmen bir araya gelmelerini sağlayan kişinin Tevfik Rüştü Bey olduğu anlaşılmaktadır. Suvichin, aralarında İtalya ve İngiltere'nin de bulunduğu birçok devletin “mütecavizin tarifi” tanımlamasına karşı olduğunu ve bu tarifi silahsızlanma görüşmelerini sekteye uğratabileceği açıklamasına karşılık; Tevfik Rüştü Bey, İtalya'nın bu görüşünden haberdar olmadığını, Litvinov'un şu anda Sovyetler Birliği ile İtalya arasında müzakere edilmekte olan anlaşmaya büyük önem verdiğini ve bu anlaşmanın en az İtalyan-Fransız Antlaşması kadar güçlü olmasını arzu ettiğini belirtmektedir²²⁷. Yukarıda açıklanan bilgilerden Tevfik Rüştü Bey'in Sovyetler Birliği-İtalya Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması projesi hakkında önceden haberdar olduğu görülmektedir.

Tevfik Rüştü Bey'in Roma'da bulunması münasebetiyle Giornale d'Italia gazetesinde yayımlanan bir makalede; iki devlet arasındaki dostluk ve dayanışma bağları hatırlatıldıktan sonra bu durumun Doğu Akdeniz'de barış ve istikrarın en sağlam teminatı olduğu, Türk- İtalyan dostluğunun yalnız iki milletin değil, tüm milletlerin yararına olduğu belirtilmektedir²²⁸.

Tevfik Rüştü Bey Roma'da vermiş olduğu demeçte; Türk-İtalyan ticari ilişkilerine dikkat çekmiştir. Türk-Sovyet dostluğuna vurgu yapan ve bu dostluğun İtalya politikası ile ahenk içinde bulunduğunu belirten Tevfik Rüştü Bey, İtalya'nın büyük devletler arasında Türkiye ile antlaşma yapan ilk devlet olduğunu ve yakında iyi ilişkilerini teyit için bir fırsat daha bulacağını ifade etmiştir. Bu açıklamalardan Türkiye'nin yakında İtalya ile bir saldırılmazlık paktı imzalayabileceği anlamı da çıkarılmaktadır²²⁹.

XV. “Dört Güç Paktı”nın İmzalanması

“Dört Güç Paktı”nın uygulamaya girmesini şiddetle arzu eden Mussolini, Dünya Ekonomik Konferansı için Londra'da bulunan Suvich'e gönderdiği talimatta, paktın bir an önce imzalanmasını temini için gerekli çalışmaları yapmasını bildirmektedir²³⁰. Suvich verdiği cevapta; paktın bir an önce im-

²²⁷ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.975, 11 Temmuz 1933, s.1025-1028.

²²⁸ “Türk-İtalyan Dostluğu”, **Vatan**, 15 Temmuz 1933.

²²⁹ “I Colloqui fra Il Capo del Governo é Il Ministro degli Esteri di Turchia”, **Il Messaggero**, 14 Temmuz 1933; “Roma Mülakatı ve Taymis”, **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1933.

²³⁰ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.818, 13 Haziran 1933, s.857.

zalanmasının temini için İngiltere Dışişleri Müsteşarı Eden ile görüşüğünü bildirmektedir²³¹.

“Dört Güç Pakti”na karşı Fransız kamuoyunda olumsuz yorumların devam ettiği, paktın imzalanmayacağına dair haberlerin basında yer aldığı bir dönemde Paul Boncour, Roma Büyükelçisi’ne “Dört Güç Pakti”nı imzalama yetkisi verildiğini açıklamıştır²³². Suvich Londra, Berlin ve Paris’teki büyükelçilerine gönderdiği telgrafta; Mussolini’nin kendisine “Dört Güç Pakti”nın 15 Temmuz 1933 tarihinde imzalanacağını söylediğini bildirmektedir²³³. İtalyan basınında paktın 15 Temmuz öğle saatlerinde imzalanacağı haberleri de yer almaktadır²³⁴.

“Dört Güç Pakti”nın dört ayrı dilde, altın çerçeveli kâğıda basılmış olan antlaşma metni, 15 Temmuz 1933’de, Roma’da Palazzo di Venezia’da, saat tam 12’de, Kapitol’un çanlarının sürekli olarak çalındığı bir ortamda, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Mussolini, İngiliz Büyükelçisi Graham, Alman Büyükelçisi Von Hassel ve Fransız Büyükelçisi de Jouvenel²³⁵ arasında, 9 dakika süren bir tören sonunda, 10 yıllık bir süre için imzalanmıştır²³⁶.

İtalyan kamuoyunda antlaşmanın dört devletin başbakan veya dışişleri bakanları düzeyinde imzalanmamış olmasının burukluk yaratmış olduğu görülmektedir. İtalyan basınında, gerçek barış antlaşmasının 1919’da değil, 15 Temmuz 1933 tarihinde, Roma’da imzalanmış olduğu, antlaşmanın 10 yıllık bir süre için imzalanmış olmasına rağmen kalıcı bir anlam taşıdığı, “Dört Güç Pakti”nın Avrupa’da yeniden barış ve iş birliği için gerekli olan karşılıklı güvenin yeniden inşası için ortam sağladığı yorumları yapılmaktadır²³⁷. Faşist yönetimin yayın organı *Il Regime Fascista*, bir barış aracı olarak görülen “Dört Güç Pakti”nin imzalanması sonrasında Duce’nin çalışmalarıyla “Roma’nın misyonunun evrenselleştirdiğini” ifade etmektedir²³⁸.

²³¹ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.824, 13 Haziran 1933, s.861.

²³² “Four Power Pact”, **The Times**, 14 Temmuz 1933.

²³³ **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.983, 14 Temmuz 1933, s.1037.

²³⁴ “Il Patto Mussolini tra le Quattro Potenze Sara Firmato Oggi a Palazzo Venezia”, **La Stampa**, 15 Temmuz 1933.

²³⁵ De Jouvenel’e “Dört Güç Pakti”nin imzalanması konusundaki gayret ve başarılarından dolayı İtalya Kralı tarafından Büyük Haç (St. Maurice ve St. Lazarus) nişanı verilecektir. “The Little Entente”, **The Times**, 27 Temmuz 1933.

²³⁶ “Il Patto a Quattro é Stato Firmato Ieri a Palazzo Venezia”, **Il Messaggero**, 16 Temmuz 1933; “Dörtler Misakı İmzalandı”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1933.

²³⁷ “Italian Hopes”, **The Times**, 17 Temmuz 1933.

²³⁸ “La Firma a Palazzo Venezia del Patto a Quattro”, **Il Regime Fascista**, 16 Temmuz 1933.

“Dört Güç Paktı” devletleri tarafından Mussolini’ye gönderilen sıcak kutlama telgrafları dikkat çekicidir. Hitler, “Dört Güç Paktı” metninin imzalanmasından sonra Mussolini’ye bir telgraf göndererek tebriklerini ilemiştir²³⁹. Hitler, bu telgrafta Mussolini’nin devlet adamlığını övmekte ve imzalanan paktın Almanya ile İtalya arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendireceğini ifade etmektedir²⁴⁰. Daladier Mussolini’ye gönderdiği telgrafında paktın imzalanmasından duyduğu mutluluğu ifade etmektedir²⁴¹. MacDonald tarafından Grandi’ye gönderilen mektupta; imzalanmış olan “Dört Güç Paktı”nın Avrupa’da sonu savaşa kadar varacak tehlikeli gelişmeleri engelleyecek kararlı bir çabanın ürünü olduğu ifade edilmektedir²⁴². Fransız Büyükelçi De Jouvenel, Fransa Başbakanı Daladier’in “Dört Güç Paktı’nın bir sonuç değil bir başlangıç olduğunu”²⁴³ belirttiğini vurgulayarak “Dört büyük devletin Avrupa’ya taahhüt ettikleri sulh devresinin 15 Temmuz 1933 tarihinde başladığını” ifade etmektedir²⁴⁴.

XVI. “Dört Güç Paktı”nın İmzalanması Sonrasında Avrupa’daki Gelişmeler

“Dört Güç Paktı”nın imzalanmış olmasına rağmen Silahsızlanma Konferansı’nda İngiltere, Fransa ve ABD’nin Almanya’ya karşı tutumunda belirgin bir değişiklik meydana gelmemiştir. İngiltere’nin de desteğini alan Mussolini, Almanya’ya eşit haklar verilmesi konusunda arabuluculuk yapmaya çalışmaktadır. 25 Temmuz 1933 tarihinde Mussolini-Graham görüşmesinde Graham; İngiliz hükûmetinin “Dört Güç Paktı”nın İngiliz Parlamentosunda onayı için hazır olduğunu bildirmektedir. Mussolini ise paktın onayı için Almanya’nın da hazır olduğunu, durumu Paris’e bildireceğini ifade etmektedir²⁴⁵. Bu dönemde İtalyan tarafının imzalanan paktın ilgili devletlerin meclislerinde onay sürecinin hızlandırılması için gayret sarf etmekte olduğu görülmektedir²⁴⁶. Bu çabaların sonucunda “Dört Güç Pak-

²³⁹ “Una Telegramma di Hitler al Duce”, *Il Regime Fascista*, 16 Temmuz 1933.

²⁴⁰ “German Welcome”, *The Times*, 17 Temmuz 1933.

²⁴¹ “I Voti di Daladier”, *LaStampa della Sera*, 15-16 Temmuz 1933.

²⁴² **DDI, Seri 7, C.XIV**, 16 Temmuz 1933-17 Mart 1934, Belge.10, 20 Temmuz 1933, s.22-23.

²⁴³ “Dörtler Misakı İmzalandı”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1933.

²⁴⁴ “Dört Devletin Avrupa’ya Taahhüt Ettikleri Sulh Devresi”, *Vakit*, 16 Temmuz 1933.

²⁴⁵ **DDI, Seri 7, C.XIV**, Belge.20, 25 Temmuz 1933, s.35.

²⁴⁶ **DDI, Seri 7, C.XIV**, Belge.31, 28 Temmuz 1933, s.51.

ti” Antlaşması 29 Temmuz 1933 tarihinde İtalya tarafından onaylanacaktır. İngiliz Parlamentosu’nda da onaylanan antlaşma, Alman hükûmeti tarafından onaylanmak üzere parlamentoya getirilmiş ancak Almanya’nın Milletler Cemiyeti’nden ayrılması sonucu onay işlemleri tamamlanamamıştır²⁴⁷. Fransız hükûmetinin, Almanya ile ilişkileri bağlamında kendi meclisinde ve kamuoyundaki baskılar ile Almanya’nın silahlanmada eşitlik taleplerinden dolayı silahsızlanma sürecinden istenen sonuç alınamaması nedeniyle onay sürecini tamamlayamadığı anlaşılmaktadır²⁴⁸. İngiliz Avam Kamarasında 8 Kasım 1933 tarihinde Dışişleri Bakanı Simon tarafından yapılan açıklamada; İtalya ve İngiltere tarafından onay sürecinin tamamlanmasına karşılık Fransa ve Almanya tarafından sözkonusu antlaşmanın onay sürecinin tamamlanmadığı ifade edilmektedir²⁴⁹.

“Dört Güç Pakti”nin imzalanmasından kısa bir süre sonra Çin Denizi’ndeki bazı küçük adaların Fransa tarafından, Ege Denizi’ndeki bazı adaların ise İtalya tarafından işgal edilmesi karşısında Dünya kamuoyunda “Dört Güç Pakti”nin uygulanmakta olduğu endişeleri yükselmektedir²⁵⁰. Alman uçaklarının Avusturya üzerinde Anschluss propagandası yapan bildiriler atması ve radyo ile propaganda yayınları yapması karşısında; Almanya ile İtalya, Fransa ve İngiltere’nin böylesine önemli ve Avrupa barışını tehdit eden bu sorun karşısında bir araya gelmekten kaçındıkları görülmektedir. Diğer yandan İngiltere, Fransa ve İtalya’nın Almanya’yı protesto etmeye hazırladıkları haberleri basında yer almaktadır²⁵¹. Bu gelişmelerin paktın Fransız ve İngiliz parlamentolarında onaylanmasını oldukça zorlaştıracığı anlaşılmaktadır²⁵². Faşist İtalya’nın Almanya’yı gücendirmekten kaçındığı bu gelişmeler karşısında dörtlü pakt antlaşmasının hangi önemli Avrupa meselesinin çözümünde işe yarayabileceği sorgulanmaktadır²⁵³.

²⁴⁷ De Felice, a.g.e., s.464.

²⁴⁸ **DDI, Seri 7, C.XIV**, Belge.59, 5 Ağustos 1933, s.72. ve **DDI, Seri 7, C.XIV**, Belge.200, 22 Eylül 1933, s.218.

²⁴⁹ www.hansard.parliament.uk/commons/1933_11_08/debates/Four Power Pact. Erişim Tarihi: 27. 02. 2020.

²⁵⁰ “Son İşgaller Dörtler Misakı’nın Tabiatından mıdır?”, **Vakit**, 1 Ağustos 1933.

²⁵¹ “Üç Devlet”, **Vakit**, 7 Ağustos 1933.

²⁵² “The Test of Four Power Pacts is Welcomed in Ceneva”, **New York Times**, 13 Ağustos 1933.

²⁵³ Mehmet Asım, “Dörtler Misakı Nerede?”, **Vakit**, 9 Ağustos 1933.

Cerruti Roma'ya gönderdiği raporunda; Hitler'in silahlanmada eşitlik konusunda istedikleri sonucu alamadıkları takdirde kendi yollarına devam edeceklerini ifade ettiğini, bu durumun Hitler'in "Dört Güç Paktı"nı imzalamak suretiyle Dünya kamuoyunda elde ettiği avantajların farkında olmadığını gösterdiğini belirtmektedir²⁵⁴. Nitekim İtalya'nın Almanya'ya eşit haklar verilmesi hususunda göstermiş olduğu gayretlerinin de sonuçsuz kalması sonucunda Almanya 14 Ekim 1933 tarihinde Silahsızlanma Konferansı ve Milletler Cemiyeti'nden çekilme kararı alacaktır²⁵⁵. "Alman Halkının şerefini çiğnetmemek için²⁵⁶" aldığını söylediği bu kararlarını 12 Kasım'da yapılan ve seçmenlerin %96'sının katıldığı bir referandumla Alman halkına soran Hitler'e; 40 milyon kişi evet, 2 milyon kişi hayır diyecektir²⁵⁷. Bu referandum sonuçlarının Almanya'nın olmadığı bir silahsızlanma konferansının sürdürülemeyeceğini göstermesi bakımından dikkate alınması gerekmektedir. Almanya böylece Fransa'nın istekleri doğrultusunda Milletler Cemiyeti altında yer almış olan "Dört Güç Paktı"nı da terk etmiş oluyordu²⁵⁸.

Avrupa'da yeniden savaş rüzgarlarının esmeye başladığı bu durum karşısında İtalya'nın soğukkanlı politikalar takip ettiği ve Almanya'nın bundan sonra takip edeceği hareket tarzlarının beklendiği görülmektedir²⁵⁹. *Giornale d'Italia* gazetesinde; Almanya'nın Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmesinin beklenilmeyen bir olay olduğu, ancak telaşa kapılmaya gerek olmadığı, bu durumun yeni fırsatlar yaratabileceği yorumu yapılmaktadır²⁶⁰. Fransa'da ise tepkiler daha farklıdır. Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu, Almanya'nın Milletler Cemiyeti ve Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmesi sonrasında "Dört Güç Paktı"nın uygulanmasının artık mümkün olmadığı kararını almıştır²⁶¹. Bu gelişmelerden sonra Ren'in silahsızlandırılmış olan sol kıyısının 1936 yılında Almanya tarafından işgal edilmesine kadar devam edecek olan bir "buhranlar dönemi" başlayacaktır²⁶².

²⁵⁴ **DDI, Seri 7, C.XIV**, Belge.265, 12 Ekim 1933, s.299.

²⁵⁵ "La Germania Ha Deciso di Ritirarsi", **LaStampa della Sera**, 14-15 Ekim 1933; "Almanya Konferansından Çıktı", **Son Posta**, 15 Ekim 1933.

²⁵⁶ "Hitler Dünya'ya Meydan Okuyor", **Vakit**, 16 Ekim 1933.

²⁵⁷ Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, 2. Cilt, s.312.

²⁵⁸ Gayda, **a.g.e.**, s.156.

²⁵⁹ "Almanya'nın Bir Çıkıma Saptığı Fikri Var", **Vakit**, 21 Ekim 1933.

²⁶⁰ "İtalya Soğuk Kanlı", **Son Posta**, 18 Ekim 1933.

²⁶¹ "Dört Devlet Misakı Artık Hükümsüz Kalmıştır", **Son Posta**, 20 Ekim 1933.

²⁶² Shirer, **a.g.e.**, s.276.

İtalya’nın 12 Kasım 1933 tarihinde temel siyasi sorunlar halledilmedikçe teknik mesaiye devam etmenin gereksizliği gerekçesiyle Silahsızlanma Konferansı’ndan çekilmesi²⁶³ sonrasında Mussolini, 14 Kasım 1933’te Korporasyonlar Meclisi’nde; “Avrupa yeniden üstünlüğünü kazanabilir mi?” diye sormakta ve bunun ancak Avrupa’da ülkeler arasındaki adaletsizliğin ortadan kaldırılarak gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir. Mussolini’ye göre Milletler Cemiyeti bütün gücünü kaybetmiştir. Öyle ki Milletler Cemiyeti kurucusu olan ABD başta olmak üzere, Sovyetler Birliği, Almanya ve Japonya artık Milletler Cemiyeti üyesi değildir. Mussolini, Milletler Cemiyeti’nin başlangıçta iyi niyetli bildirimlerle ortaya çıkmış olmasına karşın, üzerinde düşünülerek incelendiğinde “absürd-saçma” olduğunun anlaşıldığını, “Dört Güç Paktı” üzerinde büyük bir sessizliğin hüküm sürmekte olduğunu, bu konuda kimsenin konuşmadığını fakat herkesin bu konu üzerinde düşünmekte olduğunu ifade etmektedir²⁶⁴. Asvero Gravelli, Mussolini’nin bu pakıtı Milletler Cemiyeti ve onun tuzaklarından ayrı olarak ve Avrupa işlerinin sadece Avrupa devletleri arasında çözümlenmesi için arzu ettiğini ancak bunun “demokratik devletlerdeki iktidarsızlık” sebebiyle gerçekleşmediğini belirtmektedir²⁶⁵.

Mussolini’nin Silahsızlanma Konferansı’ndan eşitlik talebinin karşılanmaması gerekçesiyle çekilen ve gerçek amacı hızla silahlanmak olan Almanya nedeniyle geçici olarak tatil edilen silahsızlanma sürecine ilişkin olarak “Dört Güç Paktı”nı devreye sokmak istediği ancak bunun mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır.

“Dört Güç Paktı”ndan beklediği faydaları elde edemeyen İtalya, bundan sonra Almanya ve Macaristan ile ilişkilerini geliştirerek iş birliğine yönelecek ve Doğu Afrika’da genişlemek için hazırlıklara başlayacaktır²⁶⁶.

XVII. “Dört Güç Paktı”nın İmzalanması Sonrası Türkiye’nin Tutumu

Dört Güç Paktı’nın ortaya çıkması ve sonrası gelişmelerle birlikte 1932 yılının sonlarından itibaren Türk-İtalyan ilişkilerinde önemli bozulmalar

²⁶³ “İtalya da Silahları Bırakma İşinden Çekildi”, *Son Posta*, 13 Kasım 1933.

²⁶⁴ “Il Patto a Quattro”, *LaStampa*, 15 Kasım 1933; “Italian Policy, The League Absurd”, *The Times*, 15 Kasım 1933.

²⁶⁵ Gravelli, *a.g.e.*, s.194.

²⁶⁶ Gayda, *a.g.e.*, s.157.

meydana geldiği, bundan sonra yolların giderek ayrılmaya başladığı ancak 1934 yılına kadar dostluk ve saygı içeren demeçlerin karşılıklı olarak verilmeye devam ettiği görülmektedir²⁶⁷.

Tevfik Rüştü Bey'in Londra ve Roma'da yaptığı önemli faaliyetler sonrasında Yunanistan'da başbakan ve dışişleri bakanı ile mülakatlar yaparak Türkiye'ye dönmesi Avrupa basınında "Türkiye'nin Avrupa siyasi çerçevesine dönüşü" olarak değerlendirilmektedir²⁶⁸. Tevfik Rüştü Bey'in Türkiye'ye dönüşünden sonra "Dört Güç Paketi" projesinden duyulan endişeler nedeniyle Balkan Paketi'nin imzalanması için başlayan süreç oldukça hızlandırılmış ve bunda kısa sürede sonuç alınmıştır²⁶⁹. Türkiye'nin Balkan Paketi'ne giden süreci hızlandırma çabaları arttıkça Balkan Paketi'ni engellemek için çeşitli girişimlerde bulunan İtalya, paketi imzalanmaması için Sovyetler Birliği'nden yardım istemekten geri kalmayacaktır²⁷⁰.

Mustafa Kemal Atatürk, "Dört Güç Paketi"na karşı olduğunu çeşitli vesileler ile ifade etmektedir. 29 Ekim 1933 tarihinde Cumhuriyet'in ilanının 10. yıldönümünde Ankara Palas'ta verilen akşam yemeği esnasında bu düşüncesini bir kez daha ortaya koyacaktır. Akşin, Atatürk'ün bu tepkisini şöyle tarif etmektedir: "Atatürk celallendi, şahlandı ve Dörtler Paketi'na Türkiye'nin kesin olarak karşı olduğunu heyecanla ifade etti"²⁷¹.

1 Kasım 1933'de TBMM yeni yasama yılı açılışında yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Atatürk; Silahsızlanma ve Dünya Ekonomi Konferanslarından bir sonuç alınmadığından bahsederek Türk Milleti'nin savunma gücüne önem atfetmesi gerektiğini belirtmekte, Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyada, kendi etkisi ve iktidarı olan sahada, aynı düşüncede olan devletlerle birlikte önemli gelişmeler kaydettiğini, bu kapsamda Londra'da imzalanan "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarıyla; saldırmazlık, saldırıya katılmama ve saldırının kınanması fikirlerinin ortaya çıkarıldığını ve bu durumun devletler arasında hakiki bir güvenlik havası yaratmakta olduğunu ifade ederek eklemektedir: "Londra'da imzalanan Mütecavizin Tarifi muahedeleri anlaşmalar-

²⁶⁷ Hazal Pabuççular, *Turkish-Italian Relations in The Interwar Period*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009, s.104-106.

²⁶⁸ "Türkiye'nin Siyasi Avrupa Çerçevesine Dönmesi", *Vakit*, 19 Temmuz 1933.

²⁶⁹ Balkan Paketi; Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında 9 Şubat 1934 tarihinde imzalanmıştır. Detaylar için bk. Soysal, *a.g.e.*, s.457.

²⁷⁰ Bk. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.134.

²⁷¹ Akşin, *a.g.e.*, s.189.

rı, beynelmilel ademi tecavüz fikrini tevsik eden diğer mukavelelere hakiki bir canlılık vermektedir²⁷².”

Bu dönemde İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Lojacono tarafından hazırlanarak Mussolini'ye gönderilen “Türkiye'nin Dış Politikası” konulu rapor oldukça ilgi çekicidir. Lojacono bu raporda; “Dört Güç Paketi” girişimi nedeniyle Türkiye'nin endişelerinin ortaya çıktığını, Mussolini tarafından Tefvik Rüştü Bey'e bizzat garanti verilmesine rağmen huzursuz ortamın ortadan kaldırılamadığını ve Türkiye'nin güvenliği konusunda başka teminatlar aramaya başladığını belirtmektedir. Aynı raporda yer alan Mussolini'nin değerlendirmesinde ise; tarihteki Roma İmparatorluğu ile Asya yıkıcı göçebeliği arasındaki antitez kapsamında İtalya'nın genişleme hedefinin Anadolu olması gerektiği, Türkiye ile mevcut zor dostluğun günü geldiğinde aktif bir iş birliğine dönüşmesinin beklenemeyeceği, İtalya ile Türkiye'nin “sui generis amici-nevi şahsına münhasır arkadaş” oldukları, Boğazlar'ı açık tutan Türkiye'nin tarafsızlığı ile tatmin olunması gerektiği ifade edilmektedir²⁷³.

Türkiye'nin öncelikle Sovyetler Birliği ve Romanya ile olmak üzere yaptığı uluslararası iş birliği sayesinde meydana getirilmiş olan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmalarına dair kanunlar TBMM'de 23 Aralık 1933 tarihinde görüşülmüştür²⁷⁴. TBMM'deki müzakerelerde milletvekilleri tarafından yöneltilen soruları cevaplayan Tefvik Rüştü Bey; Litvinov tarafından 1932'de ortaya atılan “mütecavizin tarifi” konusu hakkında en başından itibaren haberdar olduğunu, bu tarife kendisinin de katkı yaptığını, Silahsızlanma Konferansı'nda görüşülen “mütecavizin tarifi” kavramına İngiltere'nin itiraz etmesi neticesinde bir sonuca ulaşılamamış olduğunu belirtmektedir. 3-4 Temmuz 1933 tarihlerinde Londra'da imzalanan antlaşmalarda taraf devletlerin mütecavizin “kesin ve hiçbir şüpheye yer bırakmayacak surette açık” olarak tarif edilmesini arzu ettiklerini ifade eden Tefvik Rüştü Bey, Londra antlaşmalarında “mütecavizin tarifi” belgesinin esas kabul edildiğini ve Türkiye'nin her iki antlaşmada da imzası olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak TBMM'de yapılan görüşmelerde, Türk hükümetinin imzalamış olduğu “Mütecavizin Tarifi” antlaşmaları 2357 ve 2358 sayılı yasalarla onaylanmıştır²⁷⁵. Diğer imzacı devletlerin parlamentolarında da onaylanarak işlemleri tamamlanan “Mütecavizin Tarifi” antlaşmaları Milletler Cemiyeti'nde kaydedilmiştir²⁷⁶.

²⁷² Atatürk'ün Millî Dış Politikası, 2. Cilt, s.57-59.

²⁷³ DDI, Seri 7, C.XIV, Belge.397, 21 Kasım 1933, s.428-431.

²⁷⁴ “Tecavüzün Tarifi Hakkında İmzaladığımız Mukavelename”, Akşam, 24 Aralık 1933.

²⁷⁵ TBMM ZC, Devre. IV, C 19, İçtima. 3, İtikat.17, 23 Aralık 1933, s.102-105, 113.

²⁷⁶ Bk. League of Nations, Treaty Series, General Index, 1932-1934, No.6, 1935, s.290.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip devletler tarafından meydana getirilen “Versay Sistemi” Avrupa’daki siyasal ve ekonomik sorunları ortadan kaldırmadığı gibi yeni problem sahalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sistemden memnun olmayan ve değiştirilmesini talep eden revizyonist Almanya ve İtalya ile statükonun devamından yana olan İngiltere ve Fransa farklı siyasal yaklaşımlar ortaya koymaktadırlar.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda kazanan tarafta bulunmasına rağmen savaş sonu antlaşmalarda istediği siyasal ve ekonomik kazançları elde edemeyen tatminsiz ve kırgın İtalya; “Versay Sistemi”ni beğenmemekte, antlaşmaların revize edilmesini, yani sınırların değiştirilmesini istemektedir.

“Versay Sitemi”nin değiştirilmesini isteyen diğer devlet olan Almanya’nın silahlanmada eşitlik talepleri nedeniyle silahsızlanma konferanslarından bir sonuç elde edilemediği bir dönemde, Japonya’nın Mançurya’yı işgali karşısında Milletler Cemiyeti’nin etkisizliği endişelerin iyice yükselmesine neden olmakta, Avrupa’da genel bir savaş çıkacağı söylentileri hızla yayılmaktadır.

Dünya’ya saran ekonomik krizin etkilerinin fazlasıyla hissedilmekte olduğu Avrupa’da 1930’lu yılların başında; ekonomik milliyetçilik ve devletçilik akımları giderek güçlenmekte, ülkeler arasındaki ticaret hacmi daralmakta, gelişmiş ülkelerle azgelişmişler arasındaki farklar giderek derinleşmekte ve komünizm korkuları bütün kıtada yayılmaktadır.

Dünya’nın içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik kriz ortamından yararlanmak isteyen İtalya’nın faşist lideri Mussolini tarafından 18 Mart 1933 tarihinde İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya’yı bir araya getirecek “Dört Güç Pakti” projesi ortaya atılmıştır. Mussolini’nin amacı; İngiltere ve Fransa’nın etkisi altındaki Milletler Cemiyeti’ni etkisizleştirmek, Avrupa devletleri arasında bir hiyerarşi meydana getirerek “Dört Güç Pakti” ile Dünya meseleleri hakkında söz sahibi olmak, antlaşmaların revize edilmesini sağlayarak sınırların değiştirilmesini temin ile Avrupa topraklarında, sömürgelerde ve diğer bölgelerde kazançlı çıkmak, Sovyetler Birliği’ni ve dolayısıyla komünizmi Avrupa dışında tutmaktır.

Revizyonist İtalya ve Almanya ile anti revizyonist Fransa ve İngiltere’nin her birinin kendi aralarında çok ciddi siyasal ve ekonomik sorunlar olmasına, bu devletlerin Milletler Cemiyeti üyesi ve Locarno antlaşmalarının tarafları

olarak aralarında iş birliği için yeteri kadar bağlantı olmasına rağmen “Dört Güç Pakti” adı altında Milletler Cemiyeti üzerinde ayrı bir otorite tesis etmeleri ihtimali Avrupa devletleri arasında büyük bir endişe yaratmıştır.

Lozan Barış Antlaşması ile çağdaş sınırlarını elde eden Türkiye Cumhuriyeti, Rodos, 12 Ada ve Meis’deki İtalyan varlığı, Kıbrıs ve Irak’taki İngiliz mandası, Suriye’deki Fransız mandası ve İtalyan etkisindeki Bulgaristan hesaba katıldığında; Avrupalı büyük güçlerle sınırdaş ve adeta kuşatılmış bir durumdadır. Musul meselesinin halledilmesinden sonra Batılı devletlerle ilişkilerini normalleştirmeye çalışan Türkiye’nin “çağdaş uygarlık” hedefine ulaşmak için uzun bir barış dönemine ihtiyacı bulunmaktadır. Osmanlı döneminden alınan dersler ve Cumhuriyet’in kazanımlarını harmanlamak suretiyle elde edilen “yurtta sulh, cihanda sulh” düsturu çerçevesinde, gerçekçi ve dengeli bir dış politika yürütmeye çalışan Türkiye; milletlerarası iş birliği ve kolektif güvenlik kavramına büyük önem vermektedir.

Roma İmparatorluğu’nu yeniden ihya etmeyi planlayan ve Akdeniz’i Mare Nostrum (Bizim Deniz) olarak gören faşist İtalya’nın özellikle Balkanlar ve Doğu Akdeniz’de izlediği “mütecaviz politika” Türkiye tarafından dikkatle izlenmekte ve buna karşı politikalar geliştirilmeye çalışılmaktadır. Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde imzalanan “Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması” bu çabaların bir ürünü olarak ortaya çıkacak ve 1928-1932 yılları arasında Türkiye ile İtalya arasında “ilişkilerin altın çağı” olarak adlandırılabilir bir dönemi başlatacaktır.

Bu dönemin sonunda Mussolini tarafından ortaya atılan “Dört Güç Pakti” projesi, Birinci Dünya Savaşı’ndaki gibi Avrupalı büyük güçlerle yeniden karşı karşıya gelmek istemeyen Türkiye’de büyük bir endişeye sebep olacak ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türk hükûmetine bu girişimin engellenmesi talimatı verilecektir.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve dışişleri kadroları; Avrupa’daki güçler dengesini tamamen etkileyebilecek bir proje olan Mussolini’nin “Dört Güç Pakti”na ilişkin olarak benzer endişelerin, anti-revizyonist Küçük Antant (Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya) ve Polonya ile Sovyetler Birliği tarafından da paylaşılmakta olduğunu tespit etmişlerdir. Bundan sonra Tevfik Rüştü Bey tarafından Sovyetler Birliği ve Romanya Dışişleri Bakanları ile birlikte diplomatik bir inisiyatif başlatılarak; “Dört Güç Pakti”na karşı, Baltık Denizi’nden Basra Körfezi’ne kadar uzanan bir coğrafyada yer alan birçok devletin katılacağı geniş bir anlaşma zemini elde edilmiştir.

Bu çalışmaların sonucunda Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Maxim Litvinov'un projesi olarak daha önce 24 Mayıs 1933 tarihinde Milletler Cemiyeti Silahsızlanma Konferansı gündemine getirilmiş olan "mütecavizin tanifi" tanımı etrafında iki ayrı uluslararası antlaşma imzalanmıştır. Bunların birincisi 3 Temmuz 1933 tarihinde, Sovyetler Birliği ve komşuları (Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, İıan, Afganistan ve Finlandiya) arasında; ikincisi ise 4 Temmuz 1933 tarihinde, Türkiye, Sovyetler Birliği, Küçük Antant (Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya) ve Polonya arasında gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşmalar, imzacı devletlerin parlamentolarında onay süreci tamamlanarak Milletler Cemiyeti'ne kaydedilmiştir. "Dört Güç Paktı"na karşı bir blok oluşturan bu antlaşmalarda yer alan "mütecavizin tanifi" kriterleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaş suçlularının yargılandığı Nüremberg mahkemelerinde, mütecavizin tanımında esas olarak kullanılacaktır.

7 Haziran 1933 tarihinde Roma'da parafe edilmiş olan "Dört Güç Paktı", 14 Temmuz 1933 tarihinde Roma'da Mussolini ile İngiltere, Almanya ve Fransa büyükelçileri arasında imzalanmıştır. İıalya ve İngiltere tarafından onaylanan bu antlaşma, Fransa ve Almanya parlamentolarında onaydan geçmemiştir. Bunun başlıca sebebi İıalya, Fransa, Almanya ve İngiltere'nin aralarındaki yaşamsal çelişkilerden başka "Dört Güç Paktı"na karşı Türkiye ve Sovyetler Birliği diplomatlarının başarılı çalışmaları neticesinde "mütecavizin tanifi" kavramı etrafında Londra'da imzalanan antlaşmalar ile Baltık Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar olan coğrafyada meydana getirilmiş olan geniş katılımlı bloktur. Bu blok "Dört Güç Paktı"nın devreye sokulmasına karşı en önemli engeli oluşturarak Dünya barışına çok önemli bir katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Documents on British Foreign Policy (DBFP), 1919-1939, First Series 1, C.XVIII, 3 Eylül 1922-24 Temmuz 1924, Her Majesty's Stationary Office, Londra, 1972.

Documents on German Foreign Policy (DGFP), 1918-1945, Seri C, 1933-1937, C.I, 30 Ocak-14 Ekim 1933, US Government Printing Office, Ocak 1957.

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1933, Diplomatic Papers, C.I.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 7, 1922-1935, C.V, 7 Şubat-31 Aralık 1927, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 7, 1922-1935, C.XII,1 Nisan-31 Aralık 1932, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 7, 1922-1935, C.XIII,1 Ocak-15 Temmuz 1933, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 7, 1922-1935, C.XIV,16 Temmuz 1933-17 Mart 1934, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989.

Resmî Yayınlar

Düstur, Tertip III, C.15.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, 1933.

League of Nations, Treaty Series, General Index, 1932-1934, No.6, 1935.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Corriera della Sera

Cumhuriyet

Hâkimiyetimillîye

Il Messaggero

Il Regime Fascista

Kadro Dergisi

LaStampa

Le Temps

L'Illustrazione Italiana

Milliyet

Son Posta

The Times

Vakit

Yeni Asır

Tezler

Öksüz, Hikmet, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası, (1923-1938)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.

Pabuççular, Hazal, **Turkish-Italian Relations In The Interwar Period**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009.

Kitaplar

Akşin, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1991.

Aras, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim, 1. Cilt**, Semih Lûtfi Kitabevi yay., İstanbul 1945.

Aras, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim, 2. Cilt**, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

Armaoğlu, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, 18. Baskı, Alkım yay., İstanbul 2012.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1981.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası, 2. Cilt, (1923-1938), 3. Baskı, TC Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2. Cilt**, 4. Baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fak. yay., Ankara 1995.

Avcıoğlu, Doğan, **Millî Kurtuluş Tarihi, (1838-1995), 4. Cilt**, Tekin Yayınevi yay., İstanbul 2000.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, 3. Cilt, 2. Kısım**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, 3. Cilt, 4. Kısım**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1991.

Carocci, Giampetro, **Faşizmin Tarihi**, Çev.Muhittin Yılmaz, Remzi Kitabevi yay., İstanbul 1965.

Collotti, Enzo, **Fascismo é Política di Potenza**, Política Estera 1922-1939, La Nuova Italia, Milano 2000.

Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara 1974.

De Felice, Renzo, **Mussolini, Il Duce, Gli Anni del Consenso, (1929-1936)**, Giulio Einaudi Ed.,Torino 1974.

Esmer, Ahmet Şükrü, **Siyasi Tarih, (1919-1939)**, Siyasal Bilgiler Fak. yay., İstanbul 1953.

Gayda, Virginio, **Cosa Voule L'Italia?**, IV.Edizione, Ed. di Il Giornale d'Italia, Roma 1940.

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2013.

Grassi, Fabio L., **Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, Çev.Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi yay., İstanbul 2014.

Gravelli, Asvero, **Europa, Con Noi!**, Nuova Europa, Roma 1933.

Gürün, Kâmuran, **Savaşın Dünya ve Türkiye, Cilt II**, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul, 1997. Gürün, Kâmuran, **Türk-Sovyet İlişkileri, (1920-1953)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2010.

İskit, Temel, **Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2007.

Jessop, T.E., **The Treaty of Versailles, Was it Just?**, Thomas Nelson and Sons Ltd. yay., Londra 1942.

Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 6.Baskı, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1996.

Kertzer, David I., **Papa ve Mussolini**, Çev.Ahmet Arslan, Ayrıntı yay., İstanbul 2014.

Mengeş, Yeter, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Libra Kitap Yay., İstanbul 2018.

Payne, Stanley G., **A History Of Fascism, 1914-1945**, University of Wisconsin press, Wisconsin 1996.

Pini, Giorgio, **Benito Mussolini**, 15. Baskı, L.Capelli ed., Bologna 1940.

Roberts, J.M. **Avrupa Tarihi**, Çev.Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul 2010.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih, (İlkçağlardan 1918'e)**, 23.Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara 2012.

Shirer, William, **Nazi İmparatorluğu, 1. Cilt, Doğuğu, Yükselişi ve Çöküşü**, Çev.Rasih Güran İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul 2002.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1. Cilt, (1920-1945)**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2000.

Toynbee, Arnold J., **Survey of International Affairs 1925, Cilt I**, Oxford University press, Londra 1927.

Toynbee, Arnold J., **Survey of International Affairs 1928**, Oxford University press, Londra 1929.

Toynbee, Arnold J., **Survey of International Affairs 1932**, Oxford University press, Londra 1933.

Toynbee, Arnold J., **Survey of International Affairs 1933**, Oxford University press, Londra 1934.

Türk İstiklal Harbi, 2. Cilt, Batı Cephesi, 4. Kısım, Genkur. Yay., Ankara 1974.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih**, 4. Baskı, Harp Akademileri yay., İstanbul 1987, s.452-454.

Üçok, Coşkun, **Siyasal Tarih, (1789-1960)**, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara 1978.

Wells, H.G, **The War That Will End War**, Frank&Cecil Palmer, Londra 1914.

Makaleler

Alsan, Zeki Mesud, "Tecavüzün Tarifi Problemi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)**, C XI, S 1-2, 1954, ss.60-63.

Barlas, Dilek, “İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye’nin Balkanlar ve Avrupa’daki İş Birliği Arayışları”, **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, 1. Cilt, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açından Türkiye, (23-25 Ekim 1996- İstanbul)**, Genkuryay., İstanbul 1996, ss.262-266.

Barlas, Dilek, “Atatürk Döneminde Balkan Politikası”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2010, ss.279-284.

Barlas, Dilek, “Friends or Foe, Diplomatic Relations Between Italy and Turkey,1923-1936”, **Journal of Middle Eastern Studies**, C 36, S 2, Mayıs 2004, ss.231-252.

Başeren, Sertaç Hami, “Ege Adalarının Hukuki Statüsü”, **Ege’de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar**, Yayına Hazırlayan: Ali Kurumahmut, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1998, s.110- 113.

Büyüktuğrul, Afif, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı”, **Belleten**, C XXXVII, S 148, Ekim 1973, ss.497-525.

Dean, Vera Micheles, “France and Italy in the Mediterranean”, **Foreign Policy Association Information Service**, C VI, S 1, 19 Mart 1930, ss.1-18.

Gönlübol, Mehmet, “Atatürk’ün Dış Politikası: Amaçlar, İlkeler”, **Atatürk Yolu**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1995, ss.235-277.

Güçlü, Yücel, “Fascist Italy’s Mare Nostrum Policy and Turkey”, **Belleten**, C LXIII, S 238, Aralık 1999, ss.813-845.

O’Callaghan, Einde (Düzenleyen), “The Designs Behind the Four Power Pact”, **The Militant**, C VI, S 26, 13 Mayıs 1933, ss.2.

İnternet Kaynakları:

<http://archive.org>.

www.britannica.com.

www.derechos.org.

www.esteri.it.

<http://history.state.gov>.

www.hansard.parliament.uk.

www.treaties.un.org.

